

BÜTÜNLEŞTİRMEYEN ANAYASAL UZLAŞIYA: TÜRKİYE İÇİN YENİ BİR PARADİGMA

Bahar ÖNGÜÇ*

Fazıl Hüsnü ERDEM**

ÖZ

Farklılıkları yönetmede ulus-devletlerin sıklıkla başvurduğu soykırım, etnik temizlik, asimilasyon gibi negatif yöntemlerin yarattığı tahribat ve çatışma döngüsü, alternatif politik çözüm önerilerini tartışmaya açmıştır. Bu bağlamda bir taraftan devletlerin toprak bütünlüğü korunmaya çalışılırken diğer taraftan etno-kültürel grupların tanınma taleplerine karşı demokratik çözüm önerileri geliştirilmiştir. Bu gelişmelere koşut bir şekilde klasik anayasacılık anlayışı da derinden etkilenmiş; kuvvetler ayrılığı, yargı bağımsızlığı, hukuk devleti, insan

* Öğr. Gör. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Mardin Meslek Yüksekokulu, E-Mail: baharonguc@artuklu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1028-2633.

** Prof. Dr., Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Bilim Dalı Öğretim Üyesi, E-Mail: fherdem@yahoo.com, ORCID ID: 00000002-1428-0643.

Makalenin Gönderim Tarihi : 07.12.2024.

Makalenin Kabul Tarihi : 17.06.2025.

Bu makale, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Doktora Programı'nda hazırlanan ve 2024 yılında savunulan "Türkiye'de Farklılıkların Yönetiminde Bir Anayasal Tasarım: Ortaklıkçı Demokrasi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

hakları, adil ve serbest seçimler gibi klasik liberal anayasal ilke ve kurumlara ek olarak yeni kurumsal düzenlemelerin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Böylece farklılıkların kamusal/kurumsal olarak ifade edilmesine izin veren ve iktidarın tekelleşmesini önleyen “güç paylaşımı” modeli geliştirilmiştir. Bu makale, Türkiye’de etno-kültürel farklılıklar temelinde baş gösteren çatışmaların yönetilmesinde bir anayasal tasarım olarak ortaklıkçı güç paylaşımı sisteminin, alternatiflerine göre rasyonel çözüm üretebilme kapasitesini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında ortaklıkçı güç paylaşımı sisteminin öngörmüş olduğu mekanizmaların, bölünmüş/kutuplaşmış bir toplumsal yapıya sahip olan Türkiye’de, çatışmaların şiddetten arındırılarak pozitif barışa dönüştürülmesinde uygun bir reçete olup olmadığı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etno-kültürel çeşitlilik, bölünmüş toplum, güç paylaşımı, ortaklıkçılık, Türkiye.

FROM INTEGRATION TO CONSTITUTIONAL ACCOMODATION: A NEW PARADIGM FOR TURKIYE

ABSTRACT

The cycle of destruction and conflict created by negative methods such as genocide, ethnic cleansing and assimilation, which nation-states frequently resort to in managing differences, has led to the discussion of alternative political solutions, and while trying to protect the territorial integrity of states on the one hand, democratic solutions have been developed against the recognition demands of ethno-cultural groups on the other. In parallel to these developments, classical constitutionalism has also been profoundly affected; the necessity of new institutional arrangements in addition to classical liberal constitutional principles and institutions such as separation of powers, independence of the judiciary, rule of law, human rights, fair and free elections has been opened to discussion. Thus, a new understanding has developed in the form of power-sharing that allows for the public/institutional expression of diversity and prevents the monopolization of power and authority. This article aims to reveal the capacity of the consociational power-sharing system as a constitutional design to produce rational solutions in the management of conflicts arising on the basis of ethno-cultural differences in Turkey. Within the scope of the study, it is examined whether the mechanisms envisaged by the consociational power-sharing system are a suitable recipe for transforming conflicts from violence to positive peace in Turkey, which has a divided/polarized social structure.

Keywords: Ethno-cultural division, divided society, power-sharing, consociationalism, Türkiye.

I. GİRİŞ

Soğuk Savaşın sona ermesi ve Sovyetler Birliği, Yugoslavya gibi modern imparatorlukların dağılmasıyla artma eğilimine geçen ve devletler arası çatışmaları büyük ölçüde gölgede bırakan etno-kültürel çatışmalar, ulus-devletler açısından “parçalayıcı” etkileri sebebiyle büyük bir tehdit olarak algılanmışlardır. Bu tehdide karşı devletler çeşitli anlayış ve prensipler geliştirmiş, soykırım, etnik temizlik, asimilasyon gibi farklı kimlikleri yok eden/eriten anti-demokratik yöntemleri hayata geçirmişlerdir. Ancak farklılıkları yönetmede sıklıkla başvurulmuş ve kimi zaman şiddet içeren bu yöntemler, ortak bir sadakat duygusu yaratmak yerine toplumun etnik, dinsel, dilsel, ideolojik fay hatları üzerinden bölünmesine sebep olmuş ve etno-kültürel çatışmalara kaynaklık etmiş yahut bunları derinleştirmiştir. Özellikle ulus-devletlerin yaygın bir biçimde başvurduğu ve kültürel uyumun en aşırı hali olan asimilasyon, kimliksel bilincin oldukça yüksek olduğu topluluklarda otonomi ya da bağımsızlık arayışlarına engel olmada başarı kaydedememiş, çatışmaları sonlandırmaktan ziyade bunları yeniden üretici bir etki yaratmıştır. Etno-kültürel çeşitliliğin yönetilmesinde yaygın bir biçimde başvurulmuş negatif yöntem ve politikaların yarattığı tahribat ve çözümsüzlük en nihayetinde ulus-devlet yapısının sorgulanması ile sonuçlanmış, insan hakları, azınlık hakları ve demokrasi alanında yaşanan gelişmeler ile birlikte alternatif çözüm önerileri tartışmaya açılmıştır. Yaşanan bu gelişmeler ile birlikte bir taraftan devletlerin toprak bütünlüğü korunmaya çalışılırken diğer taraftan etno-kültürel grupların hak taleplerine karşı demokratik ve barışçıl çözüm arayışları geliştirilmiştir. Günümüzde demokratik devletlerin kimliksel hak taleplerine karşı geliştirmiş oldukları yanıtlar iki temel başlık altında incelenmektedir: Bütünleştirme ve uzlaştırma. Bütünleştirme (*integration*), eşit vatandaşlık anlayışı üzerine kurulu, farklılıklara karşı nötr bir devlet sistemine işaret ederek tek bir kamusal kimliği desteklemektedir. Uzlaştırma (*accommodation*) ise birden fazla kimliğin kamusal/kurumsal tanınmasını teşvik eden, merkezcilik, çokkültürcülük, bölgesel çoğulculuk ve ortaklıkçılık gibi çeşitli uygulamaları olan bir güç paylaşımı stratejisidir¹.

¹ John McGarry, Brendan O’Leary and Richard Simeon, “Integration or Accommodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation”, in Choudhry, Sujit (Ed.), *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation*, New York, Oxford University Press, 2008, 41, 53.

Çokkimlikli bir imparatorluğun çöküşünün ardından kurulan ulus-devlet, eşitler ve benzerlerden oluşan bir tasarım olarak hayal edilmiş, etno-kültürel çeşitliliğe yanıt olarak özellikle erken cumhuriyet döneminde, top yekûn bir mücadele başlatmış ve her türlü kimliksel sızmaya karşı kendini korumaya almıştır. Bu mücadele tek-parti rejimi ile sınırlı kalmamış, 2000’li yılların başına kadar kararlılıkla sürdürülmüştür. 2000’li yılların başında ise AB müktesebatına uyum çerçevesinde asimilasyondan bütünleştirmeye doğru evrilen bir paradigma değişimi yaşanmış ve tüm topluluklardan kamusal alanda Türk kimliği çatısı altında birleşmelerini talep eden entegrasyonist bir sürece girilmiştir. Kuruluşundan bu yana Türkiye’nin takip etmiş olduğu asimilasyon ve bütünleştirme stratejileri arasında gidip gelen kamusal tek kimliklilik stratejisi, ortak bir sadakat duygusu sağlamada başarıya ulaşamamış, ulusal kimliğe entegre olmayı reddeden toplulukların politikleşmesine aracılık etmiştir. Bu ısrarlı tanımama stratejisi anayasalara, anayasa altı pozitif hukuk metinlerine, yargı kararlarına, idari pratiklere yansımış ve toplumun/siyasetin etnik (Türk-Kürt), dinsel (Sünni-Alevi), ideolojik (laik-muhafazakâr) farklılıklar temelinde bölünmesi² /kutuplaşması⁴ ile

² Türkiye toplumunun Türk-Kürt, Sünni-Alevi, laik-muhafazakâr ayrışma temelleri üzerinden bölünmüş/kutuplaşmış bir toplumsal yapıya sahip olduğuna dair tespitler için bkz. Fazıl Hüsnü Erdem, “Kutuplaşmış Toplumlarda Aşamalı Anayasa Yapım Yöntemi: Türkiye Örneği”, *Türkiye’de Çatışma çözümü ve Anayasa Yapımı*, London, Democratic Progress Institute, 2021; Hakan Mehmet Kiriş, *Türk Parti Sisteminde 1980 Sonrası Kutuplaşma ve Dinamikleri*, (Danışman: Şaban Sitembölükbaşı), Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010. Türkiye’deki kutuplaşmanın ağırlıklı olarak kadim bölünme olan merkez-çevre dikotomisinden kaynaklandığını söyleyen araştırmalar için bkz. Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, İstanbul, Timaş Yayınları, 1. Baskı, 2010; Sanem Aydın-Düzgit, “Dünyadaki Örnekler Işığında Türkiye’de Kutuplaşma”, *Türkiye Siyasetinin Sınırları: Siyasal Davranış, Kurumlar ve Kültür Ersin Kalaycıoğlu’na Armağan*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2023; Ersin Kalaycıoğlu, “Kulturkampf in Turkey: The Constitutional Referendum of 12 September 2010”, *South European Society and Politics*, Vol. 17, No. 1, 2012; Jenniffer McCoy, Tahmina Rahman and Murat Somer, “Polarization and the Global Crisis of Democracy: Common Patterns, Dynamics, and Pernicious Consequences for Democratic Polities”, *American Behavioral Scientist*, Vol. 62, No. 1, 2018; Kadir Kasalak ve Fuat Uçar, “Türk Siyasetinde Cepheleşme/Kutuplaşma Olgusunun Dinamikleri ve Milliyetçi Cephe Hükümetleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal*

sonuçlanmıştır. Bu makale esasen Türkiye’de etno-kültürel çeşitliliğin düzenlenmesinde farklı bir paradigmaya işaret ederek ortaklıkçı güç

-
- Bilimler Dergisi*, Sayı 33, 2014; Özkan Yıldız, “Sivil Toplum Örgütleri, ‘Özerklik’: Kavramsal Bir Açılım”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2007; Esra Vona Kurt, “Medya ve Kutuplaşma: Kutuplaşmanın Medyaya Yansımalarının, ‘Gezi Parkı Eylemleri’ Üzerinden Değerlendirilmesi”, *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 19, 2015. Türkiye’de kutuplaşmaya ikinci bir boyut olarak Türk-Kürt ayrışmasını ekleyen çalışmalar için bkz. Ali Çarkoğlu and Melvin J. Hinich, “A Spatial Analysis of Turkish Party Preferences”, *Electoral Studies*, Vol. 25, No. 2, 2006. İdeolojik ve etnik rekabete, mezhepsel boyutu ekleyen çalışmalar için bkz. Ergun Özbudun, “The Turkish Party System: Institutionalization, Polarization, and Fragmentation”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 17, No. 2, 1981; Ersin Kalaycıoğlu, “The Shaping of Party Preferences in Turkey: Coping with the Post Cold-War Era”, *New Perspectives on Turkey*, Vol. 20, 1999.
- 3 Bölünmüş toplum kavramı, toplumun temel norm ve değerler üzerinden uzlaşmaz saflara ayrıldığı ve bu uzlaşmazlıkların etno-kültürel hatlar ile örtüştüğü çatışmacı toplumlar şeklinde açıklanabilir. Bölünmüş toplum bir kavram olarak ilk kez Eric Nordlinger tarafından “*Conflict Regulation in Divided Societies*” adlı eserinde kullanılmıştır. Ian Lustick, “Stability in Deeply Divided Societies: Consociationalism Versus Control”, *World Politics*, Vol. 31, No. 3, 1979, s. 325. Bölünmüş toplum kavramına ilişkin son yıllarda siyaset bilimi ve anayasal mühendislik literatüründe önemli bir birikim oluşmuş, özellikle Soğuk Savaş sonrası yaşanan etnik çatışmaların anlamlandırılmasında başvurulmuş başat kavramlardan biri haline gelmiştir. Fakat uluslararası literatürdeki bu gelişmeler Türkçe literatüre yansımamış, kavrama ilişkin çalışmalar oldukça sınırlı sayıda kalmıştır. Bölünmüş toplum kavramına ilişkin Türkçe literatürdeki en derli toplu ve kapsamlı çalışma için bkz. Salim Orhan, *Bölünmüş Toplumlarda Anayasal Uzlaşma ve Demokrasi*, Ankara, Orion Kitabevi, 2021. Ayrıca bkz. Salim Orhan, “Designing Ethnocultural Identities in Divided Societies and Consociational Democracy As a Possibility”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2, 2023, s. 375-386.
- 4 Türkiye’de çeşitli nedenlere bağlı olarak etno-kültürel gruplar arasındaki fay hatlarının ve bu hatların üretmiş olduğu derin çatlakların analiz edildiği araştırmalar incelendiğinde, söz konusu analizlerin daha çok “kutuplaşma” kavramı etrafında yoğunlaştığı, Türkiye bağlamında “kutuplaşmış toplum” kavramının esasen “bölünmüş toplum” kavramına yakın bir anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden Türkiye’de toplumsal gruplar ve siyasi partiler arasındaki mesafenin boyutunu anlamlandırmada kutuplaşma literatürüne başvurulmuştur.

paylaşımı sisteminin toplumsal barış ve demokratik istikrarı sağlamada elverişli bir yöntem olup olmadığı sorusu üzerine inşa edilmiştir. Çalışma kapsamında öncelikle bu üç gerilim hattı üzerinden yaşanan çatışmaların tarihsel ve siyasal kökenleri incelenmiş ve toplumsal/siyasal bölünmenin boyutları ve derecesi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha sonra, bir çatışma yönetimi stratejisi ve aynı zamanda bir anayasal tasarım olan ortaklıkçı güç paylaşımı sistemine ilişkin teorik bir çerçeve çizilerek bu yaklaşımın ana karakteristik özellikleri incelenmiştir. Son olarak ise ortaklıkçı güç paylaşımı sisteminin bölünmüş/kutuplaşmış toplumsal bir yapıya sahip Türkiye’de toplumsal barış ve demokratik istikrarı sağlama kabiliyeti hakkında bir değerlendirme yapılmıştır.

II. TÜRKİYE’DE KİMLİK SORUNLARININ TARİHSEL/SİYASAL KÖKENLERİ

Günümüz Türkiye’sinde toplumsal gruplar arasında yaşanan, konjonktürel değişimlere bağlı olarak şiddeti azalan/yoğunlaşan çatışmaların tarihsel ve siyasal izleri sürüldüğünde, bu çatışmaların başlıca sebebinin erken cumhuriyet döneminde büyük bir hızla sürdürülen uluslaşma projesi olduğunu söylemek mümkündür. Sekülerleştirilmiş İslamiyet’i, İslamiyet’in Sünni doktrini ve Türkleri merkezine koyan yeni ve makbul yurttaş tasarımı, çok-kimlikli toplumsal yapıyı kucaklayamamış, bu tasarım temel norm ve değerler üzerinde bir mücadeleye dönüşmüştür.

Çok-kimlikli bir imparatorluğun çöküşünün ardından kurulan ulus-devletin benimsediği temel söylem Kemalist ulusçuluk olmuştur. *Türkleştirme yoluyla Batılılaştırmayı*⁵ temel amaç olarak belirlemiş olan Kemalist ulusçuluk, etno-kültürel çeşitlilikten azade, cumhuriyet iradesini yekpare bir görünüme sahip kamusal alan olarak tasarlamış, bu tasarımla uyuşmayan tüm göstergeler, milli birlik ve dirlik ruhunu kemiren, “ayrılıkçı” ve “bölücü” nitelikler olarak değerlendirilmiş ve kamusal alandaki görünürlükleri mutlak yasak kapsamına alınmıştır⁶.

⁵ Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2001, s. 104.

⁶ Ahmet Yıldız, “Kemalist Milliyetçilik”, in Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, İstanbul, İletişim Yayınları, 6. Baskı, 2009, s. 215.

Kök izlerinin Osmanlı'nın “Millet-i Hâkime” fikrinde bulunabileceği üzere bu dönemde İslamiyet'in Sünni doktrini benimsyen Türkler “kurucu unsur” ve “devletin asli sahipleri” olarak belirlenmiştir. Türk olmayanların ulusal topluluğa dahil olması ise Türkleşmeyi koşulsuz olarak kabul etmelerine bağlanmıştır. Bu bağlamda gayri Türk alt gruplar açısından kendi dili ve kültüründen tamamen koparak ulusal kimlik içerisinde gönüllü asimilasyon tek seçenek haline gelmiştir. Uygarlaştırma misyonu ile haklılaştırılan Türkleştirme politikalarına Kürtlerin gösterdiği direnç, bu politikaların zaman içerisinde zorlayıcı ve dışlayıcı bir muhteviyat kazanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde dilsel farklılıklar ulusal bütünlüğü bozucu/bölücü unsurlar olarak görülerek Şark Islahat Planı kapsamında Kürt vilayetlerinde Kürtçe konuşulması yasaklanmış, 1934 tarihli İskân Kanunu ile bu yasaklar daha büyük bir ivmeyle devam etmiştir⁷. *Doğu vilayetlerinde meskûn vatandaşları medeni ve mütekmil hale getirme*⁸ amacı taşıyan 1934 tarihli İskân Kanunu ile Türkleştirme politikaları farklı bir boyut kazanmıştır. Asayiş ve çağdışılık söylemleriyle haklılaştırılan İskân Kanunu, daha sonra Kürtlerin Türklük içerisinde asimile olmalarını teşvik eden ve daha fazla Kürt ulusal bilincinin oluşmasını engellemeyi amaçlayan bir politik-idari çaba olarak anlandırılmıştır⁹.

Tek-parti rejimi ile sınırlı kalmayan bu yöntem ve uygulamalar çok-partili siyasal hayatta da devam etmiş, proto-Türkler olarak tasvir edilen Kürtlere dönük bu kamusal söylem 1990'lı yılların başına kadar kararlı bir biçimde sürdürülmüştür. Öyle ki 1991 yılında dönemin başbakanı olan Erdal İnönü, Kürt vatandaşların kültürel kimliğinin tanınması gerektiği yönünde çağrıda bulunmuş, 1992 yılında dönemin başbakanı Süleyman Demirel “Kürt realitesini” tanıdığını beyan etmiş ve inkâr siyasetinden sınırlı tanımaya doğru bir paradigma değişikliği

⁷ Çağla Kubilay, “Türkiye’de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması”, *İletişim Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2004, s. 71.

⁸ Yılmaz Çolak, “Nationalism and the State in Turkey: Drawing the Boundaries of ‘Turkish Culture’ in the 1930s”, *Studies in Ethnicity and Nationalism*, Vol. 3, No. 1, 2003, s. 13.

⁹ Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul İletişim Yayınları, 7. Baskı, 2015, s. 92-93.

yaşanmıştır¹⁰. Yine ilk kez bu dönemde Kürt siyasi partileri parlamentoda yer almış ve Kürt sorunu kamusal siyasetin önemli gündemlerinden biri haline gelmiştir. Yine Kürtçenin kamusal alanda kullanımını yasaklayan 2932 sayılı kanun bu dönemde yürürlükten kaldırılmıştır. Bu olumlu gelişmelerle birlikte 30 Kasım 2002 tarihine kadar toplam 57 kez uzatılan OHAL uygulaması ile olağanüstü hâl bölge valisine oldukça geniş yetkiler verilmiş, bu süreç içerisinde bölgede yargısız infazlar, faili meçhul cinayetler, gözaltında ölümler, kitlesel köy boşaltmalar, işkence ve tecavüz vakaları gibi ağır ve yaygın insan hakları ihlalleri meydana gelmiştir¹¹. Bu dönemde açılan tüm Kürt siyasi partileri hakkında Anayasa Mahkemesi kapatma kararı vermiştir. Bölge halkının da içine çekildiği bu çatışmacı süreç, şiddetin hâkim olduğu bir siyasal kültürün yerleşmesine sebep olmuştur. Öte yandan devletin yüksek güvenlikçi politikaları ve terör eylemleri, ekonomik anlamda zarar gören Kürt halkı ile ülkenin geri kalanı arasında kişi başına düşen gelirden sosyo-ekonomik bir eşitsizlik yaratmış ve toplumsal gruplar arasındaki çatışmaya eklenen sosyo-ekonomik farklılıklar, bölünmenin derinleşme eğilimine geçmesine sebep olmuştur.

Türkleştirme politikaları ve Türk milliyetçiliğinin zaman içerisinde şekillendirdiği Kürt kimliği ve Kürt siyaseti, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusu ile önemli bir kırılma yaşamış ve Türkiye ile 17 Aralık 2004'te tam üyelik müzakerelerine başlanması, Kürt sorununa ilişkin resmi söylemde belirginleşen bir değişikliğin yaşanmasına sebep olmuştur. Böylece Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde bazı uyum yasaları çıkartılmış, ret ve inkardan bütünleştirmeye doğru evrilen yeni bir süreç başlatılmıştır¹². Sonrasında 2013 yılında başlatılan “Demokratik Açılım” ile otuz yıllık çatışmadan sonra bir barış antlaşmasının ortaya çıkacağı umudu pekişmiş, fakat sürecin 2015 yılında başarısızlıkla sona ermesiyle tekrardan bir çatışma döngüsü içerisine girilmiştir. Daha

¹⁰ Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 6. Baskı, 2010, s. 135.

¹¹ Bahar Şahin, “Türkiye'nin Avrupa Birliği Uyum Süreci Bağlamında Kürt Sorunu: Açılımlar ve Sınırlar”, *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, İstanbul, TESEV Yayınları, 2. Baskı, 2006, s. 139-140.

¹² Murat Somer, “Ethnic Kurds, Endogenous Identities, and Turkey’s Democratization and Integration with Europe”, *The Global Review of Ethnopolitics*, Vol. 1, No. 4, 2002, s. 74-75; Şahin, *op. cit.*, s. 122.

öncesinde ısrarlı bir biçimde sürdürülen güvenlikçi yaklaşım tekrardan üretilerek tek ve hâkim yöntem haline gelmiştir.

Kemalist ulusçuluğun temel almış olduğu Türkleştirme yoluyla Batılılaştırma misyonu, bir taraftan ulusal kimliğe asimile olmayı reddeden tüm gayri Türk unsurlarla mücadeleye dönüşürken; diğer taraftan Batılılaştırma teşebbüslerine engel olarak görülen “geri kalmış” kitlenin ıslah edilmesi girişimleri şeklinde tezahür etmiştir. Modernleşme hareketlerinin toplumsal düzende yarattığı Batılı ve Batılı olmayan kurumlar arasındaki ikiliğin aşılması ve geleneksel kurumların topyekûn ihyası, Kemalist modernleşmenin önemli hareket noktalarından biri olmuştur. Bu girişimde *din* ve *gelenek*, geçmişin karanlık dönemlerine ait mitler olarak kavramsallaştırılarak, Batılılaşma teşebbüslerinin önündeki başat engeller olarak görülmüşlerdir. Bu bağlamda cumhuriyetçilerin Batılılaşma teşebbüsleri, geçmiş ve geleneğin kategorik olarak reddi ve bunlarla kararlı bir hesaplaşma süreci olarak algılanmış ve bu şekilde sunulmuştur¹³. “Halk için, halka rağmen” formülasyonuna sahip Batılılaşma süreci esasen evrimsel gelişmeye karşıt bir biçimde ilerlemiştir. Yukarıdan aşağıya doğru devrimci bir tutumla gerçekleştirilen ve “az zamanda çok işler yapmak” şeklinde sunulan inkılaplar, seküler bir ulus-devlet yaratma projesine hizmet etmekteydi. Seküler bir ulus-inşa sürecinin gerekçesi ve dayanağı ise laiklik ilkesiydi. Fakat ağırlıklı olarak Müslümanların yaşadığı bir toplumda kurucu liderler, İslam’a top yekûn saldırmak yerine onun yeniden tanımlandığı bir versiyonunu tercih etmiş ve İslam olabildiğince dünyevileştirilmiştir¹⁴. Böylece, “*dini insanla Tanrı arasındaki ilişkiye hasreden, onu vicdanlara hapseden, seküler hayat tarzına geçit veren dünyevileştirilmiş bir Müslümanlık kategorisi devlet eliyle empoze edilmiştir*”¹⁵.

Hilafet makamının ilgası, anayasadan “devletin dini” ibaresinin kaldırılması, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kurulması gibi daha çok devletin formel yapısını değiştirmeyi amaçlayan girişimler dışında, toplumsal hayatı yeniden dizayn etmeye çalışan laiklik, daha mücadeleci bir niteliğe bürünmüştür. Tekke ve zaviyelerin kapatılması, dini kisvelerin yasaklanması, şapka giyme zorunluluğu, resmi tatilin cuma

¹³ Yeğen, *op. cit.*, s. 53-54.

¹⁴ Şükrü Hanioglu, “Kemalizm’in Tarihi Kökenleri”, *Türkiye’de Demokrasi, İslam ve Laiklik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2013, s. 42.

¹⁵ Erdem, “Kutuplaşmış Toplumlarda Aşamalı Anayasa Yapım Yöntemi: Türkiye Örneği”, *op. cit.*, s. 77.

yerine pazar günü olarak belirlenmesi, Hicri takvim yerine Miladi takvimin kullanılmaya başlanması, harf devrimi ile Arap alfabesinin kamusal alanda yasaklanarak Latin harflerinin kabulü, dilin sadeleştirilmesi için Arapça ve Farsça kelimelerin dilden tasfiyesi, ezanın ve ibadetin Türkçeleştirilmesi, Hac ziyaretlerinin zorlaştırılması, Ayasofya'nın müze haline getirilmesi gibi İslam'ın aşınmasını sembolize eden uygulamalar, bunlardan bazılarıdır¹⁶. Toplumsal tabanda hoşnutsuzluk yaratan bu gelişmeler, zaman zaman önemli direnişlerle karşılaşmıştır. Özellikle dil devriminin bir sonucu olarak, yeni kuşakların eskiyi simgeleyen eserleri okuyabilmelerini sağlayan ortak bir alfabenin ve dilin artık mevcut olmayışı, muhafazakârlık açısından yaşayan bir organizmayı öldürmek şeklinde algılanmıştır¹⁷. Kılık kıyafette ve kültürel hayatın diğer alanlarında Batılılaşma, muhafazakâr aydınlar ve dindar halk kesimleri tarafından, başından itibaren Batı'ya koşulsuz teslimiyetin ve dolayısıyla İslamiyet'e karşı kurulmuş bir tuzağın sembolü haline gelmiştir¹⁸. Özellikle popüler dine yönelik yasaklayıcı ve baskıcı müdahaleler, laikliğin sadece devletle dinin ayrılması değil, din kurumları üzerinde devletin tam denetiminin kurulması ve İslamiyet'in kamusal alandan tasfiye edilerek mabetlere ve vicdanlara hapsedilmesi; tasfiye edilen İslam'ın yerine Kemalist ulusçuluğun adeta bir “Türk dini” olarak ikame edilmesi, geleneksel muhafazakâr halk kitlesinin öfke ve direnişine sebep olmuştur¹⁹. Çok-partili siyasal yaşamda ise dindar-muhafazakâr

¹⁶ Fazıl Hüsnü Erdem, “Osmanlı-Türkiye Anayasalarında Vatandaşlık Kimliği Versus Kültürel Kimlikler”, *Demokrasi Platformu*, Sayı 28, 2011, s. 46.

¹⁷ Bekir Berat Özipek, “Muhafazakarlık, Devrim ve Türkiye”, in Tanıl Bora, Murat Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakarlık*, İstanbul, İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2006, s. 81.

¹⁸ Nuray Mert, “Cumhuriyet Türkiye’inde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu”, in Tanıl Bora, Murat Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, İstanbul, İletişim Yayınları, 6. Baskı, 2009, s. 207.

¹⁹ Modernleşme teşebbüsleri arasında “şapka devrimi” ve devrime karşı kitlesel tepki özellikli bir yere sahiptir. Öyle ki, şapkaya tepki nedeniyle Erzurum’da bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmiş ve 114 kişi tutuklanarak yargılanmış, üç kişi idama, iki kişi ise onar sene hapis cezasına mahkûm olmuştur. Şapka ile simgelenen çağdaşlaşma ve Batılılaşma çabalarının din gelenekleriyle çatışmasında dikkat çekici olan bu hadiseye ilişkin Halide Edip’in tespiti oldukça isabetlidir. Esasen şapka devriminin kendisinin değil, halkın bu devrime karşı kitlesel tutumunun daha çağdaş ve Batılı olduğunu belirten Halide Edip’in haklılık payı oldukça fazladır. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-*

kesim, siyasi merkezin dışında tutulmuş, kurmuş oldukları siyasi partiler “laiklik” ilkesine aykırılıktan dolayı kapatılmıştır. İktidarı siyasal maksatla kullandığı ve laiklik ilkesinden saptığı yolundaki suçlamalara maruz kalan hükümetler askeri darbeler yoluyla dağıtılarak, demokratik siyasal yaşam kesintiye uğratılmıştır. Yine laiklik ilkesi ile gerekçelendirilen başörtüsü kullanımına ilişkin yasaklar, muhafazakâr-dindar kesimin hak ihlallerine uğramasına sebep olmuştur. Bu türden uygulamaların gerekçesini oluşturan dışlayıcı laiklik, Türkiye’de tek-parti yönetimi altında egemen olmuş, yakın geçmişe kadar ordu ile yargının demokrasi üzerinde kurdukları vesayet rejimiyle korunmuştur²⁰. AK Parti’nin tek başına iktidara gelip vesayetçi sistemi tasfiye ettiği 2010’lu yıllarda ise sona ermiştir. Bu dönemden sonra ise AK Parti’nin siyasi merkezi ele geçirip lâik kesimin yaşam tarzına ilişkin kimi sınırlayıcı uygulamaları hayata geçirmesi, lâik ve dindar gruplar arasındaki kutuplaşma ve çatışma düzeyinde bir artışın yaşanmasına yol açmıştır²¹.

Osmanlı’nın ideolojik bir içeriğe sahip mezhepsel çoğunlukçu yaklaşımı, yeni ulus-devlet tarafından da bir miras olarak korunmuş, Sünni-İslam’ı sekülerize edip kontrol altına alan ve resmileştiren devlet aygıtı, inanç alanında ikinci bir varoluşa izin vermemiştir. Bu bağlamda devlete ait homojen bir toplum tasavvuru, siyasi birim içerisinde var olan bütün dinsel ve kültürel farklılıkları reddetme, bastırma ya da imha etme suretiyle gerçekleştirilmeye çalışılmış ve yapay/toplama/birörnek halk

1931), Ankara, Yurt Yayınları, 1981, s. 157; Seyfi Öngider, “Kemalist Rejimin İnşası: Takrir-i Sükûn Kanunu”, in Tanıl Bora, Murat Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2009, s. 316. Kemalistler, laikleşme sürecinde resmi ve kurumsallaşmış İslam’ın da ötesine taşımak suretiyle popüler dinin giyim, muska, falcılar, kutsal şeyhler, evliya türbeleri, hacca gitme, bayramlar gibi önemli unsurlarına el atmışlardır. Bu tedbirlerin yol açtığı öfke ve direniş, yalnızca resmi yüksek din için bir önem taşıyan hilafetin, şeyhülislamlığın ya da medreselerin kaldırılmasına duyulan öfke ve direnişten daha büyüktü. Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, İstanbul, İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2018, s. 226.

²⁰ Ahmet T. Kuru, *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2011, s. 161.

²¹ Erdem, “Kutuplaşmış Toplumlarda Aşamalı Anayasa Yapım Yöntemi: Türkiye Örneği”, *op. cit.*, s. 77.

kütlesi için seferber olunmuştur²². Bu halk kütlesi içerisinde Aleviler, kendi kültürlerinden ve inançlarından vazgeçtikleri ölçüde eşit yurttaş olarak değerlendirilmişlerdir. Zira “cumhuriyet onları Aleviler olarak değil, Türkler olarak çağırmaktaydı”²³. Cumhuriyetin kuruluşuyla beraber Sünni-Hanefi mezhebin tek meşru mezhep olarak kabul edilmesi, Sünniliğin devlet tarafından sahiplenilmesi/devletin Sünni bir aygıt dönüşmesi ve bu sahiplenmenin diğer inanç gruplarına karşı bir mücadeleye dönüşmesi, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Sünni-Hanefi fıkını tek geçerli doktrin olarak belirlemesi ve bu şekilde dizayn edilmesi, Alevilere ilişkin ibadethanelerin, geleneksel yapıların ve inanç unvanlarının tasfiyesi, Osmanlı mirasının kurucu kadro tarafından sahiplenildiği yönündeki algıyı beslemiş ve Alevi toplumunun sistematik olarak ayrımcılığa uğradığı devlet ve siyaset anlayışını inşa etmiştir.

Devletin Sünni-Hanefi mezhebine yönelik ayrıcalıklı tutumu esasen tek-parti dönemiyle sınırlı kalmamış, çok-partili siyasal yaşamda da vurgusunu arttırarak devam etmiştir. Özellikle 1970’lerden sonra Alevilerin uğramış olduğu politik saldırılar ve şiddet eylemleri, bir tür manevi şok oluşturmuş ve Alevilerin kitlesel örgütlenmelerinin taşıyıcısı olarak iş görmüşlerdir. Osmanlı’nın yapmış olduğu katliamların tarihsel uzantısı olarak algılanan ve mezhepsel farklılıktan kaynaklı saldırılar şeklinde yorumlanan bu olaylar pek çok kişide derin bir öfkeye, oradan hareketle de örgütlenmeye yol açmıştır. Siyasal ve toplumsal olarak kenara itilmişliğe eklenen ekonomik zorluklar, 1980’lerin sonuna gelindiğinde gerek Türkiye’de gerekse yurtdışında Alevici hareketlerin belirmesine yol açmıştır²⁴.

Daha çok ayrımcılık yasağı ilkesi ve eşit yurttaşlık temeli etrafında sürdürülen Alevilerin kamusal görünürlüğü, siyasi temsiliyeti, din ve inanç özgürlüğü üzerinden hak talepleri ve bu taleplere karşı devlet aygıtının tutumu arasında henüz tam bir uzlaşı sağlanamadığından söz konusu ayrışmanın hala devam ettiğini söylemek gerekir. Günümüzde daha çok anayasada yer alan “zorunlu din eğitimi”, “cemevlerinin

²² Bilal Sambur, “Özgürlük ve İnsan Hakları Açısından Alevilik Problemi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Cilt 14, Sayı 55, 2009, s. 93.

²³ Murat Küçük, “Mezhepten Millete: Aleviler ve Türk Milliyetçiliği”, in Tanıl Bora, Murat Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Cilt: 4: Milliyetçilik*, İstanbul, İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2008, s. 903.

²⁴ Elise Massicard, *Türkiye’den Avrupa’ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2007, s. 85-88.

statüsü”, Sünni-Hanefi bir aygıt olan “Diyanet İşleri Başkanlığı” etrafında şekillenen bu sorun, Sünni-Alevi cepheleşmesinin taşıyıcıları arasında sayılmaktadır.

III. TÜRKİYE’DE ETNO-KÜLTÜREL AYRIŞMANIN BOYUTLARI VE DERECEŚİ: PARTİ VE SEÇMEN DÜZEYİNDE BİR İNCELEME

Türkiye’de çeşitli nedenlere bağılı olarak etno-kültürel gruplar arasındaki gerilim hatlarının analiz edildiğı çalışmaları daha çok “kutuplaşma” kavramı etrafında yoğunlaşmıştır. İlk kez 1970’li yıllarda kullanılmaya başlanılan ABD merkezli kutuplaşma kavramı, parti sistemlerini anlamlandırmada işlevsel olmuştur. Konuya ilişkin sıkça referans gösterilen Sartori’nin 1976 tarihli “*Parties and Party Systems*” isimli çalışmasında aşırı çok-partili sistemler, *kutuplaşmış çoğulculuk* olarak kavramsallaştırılmıştır. Türkiye bağlamında parti kutuplaşması konusunda yürütölen çalışmalara ise Özbudun’un 1981 tarihli “*The Turkish Party System: Institutionalization, Polarization and Fragmentation*”²⁵ isimli çalışması öncölük etmiş, bu tarihten sonra siyasi partiler arasındaki mesafenin anlamlandırılması ve partilerin ideolojik yelpazedeki konumlarının tespiti amacıyla gerçekleştirilen akademik çalışmalarda görece artış izlenmiştir. Zamanla etno-kültürel grupların hak taleplerini gündeme getirmesiyle birlikte çok boyutlu bir kavram olarak ele alınmaya başlanan kutuplaşma, etnik, dinsel, mezhepsel, sınıfsal çatışma gibi kavramlarla ilişkilendirilmiştir²⁶.

Siyaset bilimi literatürünün başat kavramlarından biri olan kutuplaşma, oldukça tartışmalı bir konudur. Öyle ki, kavramın nasıl tanımlanacağı, kutuplaşmanın nasıl ölçüleceğı, hatta kutuplaşmanın var olup olmadığı hususlarında dahi ciddi bir kutuplaşma olduğu söylenebilir. Nitekim bazı araştırmacılar ve siyasi aktörler kutuplaşmanın sadece bir yanılgı olduğunu savunurken, başka bir grup ise kutuplaşma olgusundan bağımsız güncel siyasetin analiz edilemeyeceğini iddia etmektedir. Örneğın 2017 yılında Türkiye’de elitler düzeyinde gerçekleştirilen bir araştırma, siyasi aktörlerin ölkede kutuplaşma olup olmadığı sorusu

²⁵ Özbudun, “The Turkish Party System: Institutionalization, Polarization, and Fragmentation”, *op. cit.*, s. 228-240.

²⁶ Erdem, “Kutuplaşmış Toplumlarda Aşamalı Anayasa Yapım Yöntemi: Türkiye Örneğı”, *op. cit.*, s. 81.

üzerinden dahi kutuplaştığını göstermektedir²⁷. Yine 2017 yılında Türkiye’de kutuplaşma üzerine gerçekleştirilen bir araştırma sonucunda elde edilen bulgular, Türkiye’nin hemen hemen her konuda kamplara bölünmüş ve kutuplaşmış bir görünüme sahip olduğunu söylemektedir²⁸.

Türkiye’de kutuplaşmanın boyutlarının araştırıldığı yakın tarihli çalışmalarda kutuplaşmanın gittikçe artan bir eğilimde olduğu ve bu kutuplaşmanın “iyimserleri dahi endişelendirecek” boyutlara ulaştığı ifade edilmektedir²⁹. Özellikle siyasi partiler üzerine yapılan araştırmalarda, Türkiye’deki siyasi elitler arasındaki kutuplaşmanın altı çizilmekte³⁰, böylece siyasi liderler ve partiler arasında artan ideolojik ve politika temelli derin mesafeyi içeren bir siyasi kutuplaşmanın varlığına işaret edilmektedir. Söz konusu çalışmalar Türkiye toplumunun hem ideolojik hem de sosyal mesafe temelinde derin ve tutarlı bir şekilde kutuplaştığı, bu kutuplaşmanın ise ülkede demokrasinin pekişmesine yönelik anlamlı adımların atılmasını engellediği konusunda ortak bir vurguya sahiptir³¹.

Günümüzde kutuplaşma, siyasi partiler arası ideolojik bir mesafe olmanın çok daha ötesinde, birbirini dışlayan kimlikler ve gruplar arasındaki mesafenin artması, kutuplara gidildiğinde ise aradaki mesafenin derinleşmesi şeklinde anlamlandırılmaktadır³². Nitekim 2015 yılında Türkiye’de kutuplaşmanın boyutlarına ilişkin gerçekleştirilen bir araştırmada elde edilen veriler, parti taraftarlığı ile kimliklerin örtüştüğünü, siyasi görüş farklılıklarının sosyal mesafeye dönüştüğünü,

²⁷ Sanem Aydın-Düzgüt, in Thomas Carothers, Andrew O’Donohue (Ed.), “The Islamist-Secularist Divide and Turkey’s Descent into Severe Polarization”, *Democracies Divided: The Global Challenge of Political Polarization*, Washington, Brookings Institution Press, 2019, s. 17.

²⁸ Emre Erdoğan ve Pınar Uyan Semerci, *Fanusta Diyaloglar: Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2018, s. 134.

²⁹ Emre Erdoğan, “Turkey: Dvided We Stand”, <https://www.gmfus.org/news/turkey-divided-we-stand> (E.T 05.03.2025).

³⁰ Fuat Keyman, “AK Parti: Egemen Parti ve Yeni Türkiye”, *İletişim ve Diplomasi*, Sayı 3, 2014, s. 143-151.

³¹ Sanem Aydın-Düzgüt and Evren Balta, “When Elites Polarize Over Polarization: Framing The Polarization Debate in Turkey”, *New Perspectives on Turkey*, No. 59, 2018, s. 110.

³² Erdoğan ve Uyan Semerci, *Fanusta Diyaloglar: Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları*, op. cit., s. 7.

toplumun önemli meseleleri partizan tutumlarla değerlendirdiğini ortaya koyması bakımından oldukça dikkat çekicidir³³. 2019 yılında gerçekleştirilen bir diğer araştırmada da benzer bir biçimde toplumsal kutuplaşma ve siyasi kutuplaşma arasında çift yönlü olarak birbirini besleyen, karşıtlıklar ekseninde şekillenen bir ilişki olduğu ifade edilmektedir³⁴. Bu bağlamda Türkiye’de etno-kültürel farklılaşmanın siyasal tercihlere önemli derecede yansıdığını, grup mensubiyeti ile parti taraftarlığının kesiştiğini ve toplumsal kutuplaşma ile siyasi kutuplaşmanın büyük ölçüde örtüştüğünü söylemek mümkündür. Öyle ki kimlik gruplarının siyasi partilere yönelimini araştıran bir başka araştırmada, kendisini Sünni olarak tanımlayan seçmen oylarının önemli bir kısmının AK Parti’de, Alevi olarak tanımlayanların ise ağırlıklı olarak CHP’de konumlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Yine kendisini Kürt olarak tanımlayanların önemli bir kısmının DTP’ye, hem Müslüman hem de Kürt olarak tanımlayanların birinci olarak DTP’ye, ikinci olarak ise AK Parti’ye yönelmiş oldukları görülmektedir. Son olarak kendisini Türk olarak tanımlayanların ise sırasıyla CHP, AK Parti ve MHP’ye yönelmiş oldukları görülmektedir³⁵. Sünni-Alevi ayrışması bağlamında Alevilerin siyasi tercihlerinin araştırıldığı bir çalışmada, Alevi toplumu açısından mezhepsel bağlılığın arttığı ölçüde CHP’ye olan yönelimin de artış gösterdiği, buna bağlı olarak AK Parti’nin tercih edilebilirliğinin zayıfladığı anlaşılmaktadır³⁶. Dolayısıyla laik-İslamcı parti ayrımının Alevi-Sünni ayrışması ile büyük ölçüde örtüştüğünü söylemek gerekir. CHP’nin ideolojik olarak laiklik ilkesinden beslenmesine karşılık AK Parti’nin çizmiş olduğu İslamcı parti kimliği ve Sünni köktencilik, Alevileri laik kesim ile örtülü bir ittifaka sokmakta, bu ittifak Alevi toplumunun siyasi yönelimini şekillendirmektedir. İlâveten CHP’nin parti programında “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yeniden yapılandırılacağı”, “Alevilerin kurumsal olarak temsil edilmelerinin sağlanacağı”, “cemevlerinin ibadethane statüsünde değerlendirileceği” yönündeki

³³ TURKUAZLAB, “Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları 2015”, Şubat 2016, <https://www.turkuazlab.org/ilgili-projelerimiz/turkiyede-kutuplasmanin-boyutlari-2015/> (E.T. 03.02.2025).

³⁴ KONDA, “Türkiye’de Kutuplaşma”, Ocak 2019, s. 10, <https://konda.com.tr/rapor/13/turkiyede-kutuplasma?l=en> (E.T. 05.02.2025).

³⁵ Şaban Sitembölükbaşı, *Türkiye’de İdeolojik ve Sosyoekonomik Grupların Siyasal Düşünce Kalıpları*, Ankara, Asil Yayınları, 1. Baskı, 2007, s. 44.

³⁶ Ali Çarkoğlu, “Preferences of the Turkish Electorate: Reflections of an Alevi–Sunni Cleavage”, *Turkish Studies*, Vol. 6, No. 2, 2005, s. 286.

vaatleri, Alevi toplumunun siyasi tercihlerine yön veren etmenler arasında sayılabilir³⁷. Bu veriler ışığında Türkiye'nin mezhepsel temelde bölünmüş bir toplumsal yapı görünümüne sahip olduğu fakat bu farklılığın siyasi alana Alevi-Sünni çatışması olarak değil de laik bir devlet düzeni ile İslami bir devlet düzenini savunanlar arasındaki gerilim şeklinde yansıdığını ifade etmek gerekir.

2014 yılına ait bir saha araştırmasında parti taraftarlarının siyasi kimlikleri kabul oranlarına ilişkin çıkarılan tablo, Türkiye'de siyasi kutuplaşma ile etno-kültürel ekseninde yaşanan gerilim arasında bir örtüşme olduğunu göstermektedir. Bu tabloya göre “sağcı” ve “dindar-muhafazakâr” kimliklerin en yüksek kabul oranı AK Parti tabanı içindeyken, “gelenekçi-muhafazakâr” kimliğin en yüksek kabul oranının ise MHP seçmenine ait olduğu görülmektedir. “Ulusalcı”, “laik” ve “sosyal demokrat” kimliklerinin en yüksek kabul oranı CHP seçmenine ait olduğu görülmekle birlikte, “solcu”, “sosyalist”, “Marksist-komünist” kimliklerin en yüksek kabul oranının, BDP seçmeninde olduğu anlaşılmaktadır. Aynı çalışmada yer alan seçmenlerin dini kimlikleri kabul oranı ise oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu tabloya göre “Sünni”, “cemaat mensubu”, “şeriatçı” kimliklerini en yüksek kabul oranı AK Parti seçmenindeyken, “diğer dini kimlikler”i en yüksek kabul oranı ise CHP seçmenine aittir³⁸. Bu araştırma, AK Parti tabanının önemli bir kısmının Sünni, İslamcı-dindar ve muhafazakâr değerlere sahip bir kitle kompozisyonundan oluştuğuna; CHP seçmeninin önemli bir kısmının ise dini hassasiyetleri görece zayıf olan seküler bir kitle olduğuna dair önemli veriler sunmaktadır.

2017 yılına ait bir çalışmada, parti tabanlarıyla kimlikler arasındaki kesişme anlamına gelen mütekabiliyet haritası yöntemiyle elde edilen bulgular neticesinde, AK Parti tabanı “muhafazakâr”, “dindar” ve “Türk” kimlikleriyle öne çıkarken, “Alevi”, “Atatürkçü” ve “laik” kimliği ile öne çıkanlar kendilerini CHP taraftarı olarak konumlandırmaktadır. Diğer taraftan HDP taraftarlarının “azınlık”, “Gezici” ve “Kürt”

³⁷ <https://chp.org.tr/> (E.T. 12.03.2025).

³⁸ BİLGESAM, “Türkiye’de Etnik Dini ve Siyasi Kutuplaşma”, Temmuz 2014, s. 46, <https://docplayer.biz.tr/675303-Turkiye-de-etnik-dini-ve-siyasi-kutuplasma-dr-salih-akyurek-fatma-serap-koydemir.html> (E.T. 18.03.2025).

kimliklerini daha fazla benimsedikleri görülmektedir³⁹. Yine 2019 yılında gerçekleştirilen bir kamuoyu araştırması kapsamında “asla oy vermeyeceğiniz parti hangisidir?” sorusuna “AK Parti” yanıtını veren kümenin %56’sının sekülerlerden oluştuğu; “CHP” yanıtını veren kümenin ise %80’inin muhafazakarlardan oluştuğu anlaşılmaktadır⁴⁰. 2020 yılına ait bir çalışmada parti tabanları ve birincil kimlikler üzerinden çıkarılan müteakabiliyet haritasına göre kendisini “Atatürkçü”, “laik”, “modern” olarak tanımlayanların CHP, “Kürt” olarak tanımlayanların HDP, “ülküçü” ve “milliyetçi” olarak tanımlayanların MHP, “muhafazakâr” ve “dindar” olarak tanımlayanların ise AK Parti seçmeni olduğu anlaşılmaktadır⁴¹. Dolayısıyla Türkiye’de siyasi partilerin ideolojik yelpazedeki konumu, programlarında benimsemiş oldukları ve politikalarının hareket noktasını oluşturan değerler ile parti taraftarlarının etnik, mezhepsel ve ideolojik aidiyetleri arasında bir örtüşmeden bahsetmek mümkündür.

Katılımcılara kendilerini hangi partiye en yakın ve en uzak hissettiklerinin sorulduğu ve ardından katılımcıların diğer partilerin destekçilerine ilişkin olumsuz algılarının ayrıntılı bir tablosunun sunulduğu 2020 tarihli çalışmada, bireylerin kendilerini en uzak hissettiği partiler sırasıyla HDP, AK Parti CHP ve MHP şeklindedir⁴². Yine gençlerin politik tercihlerinin araştırıldığı 2021 tarihli bir saha çalışması kapsamında “asla oy vermeyeceğiniz siyasi parti hangisidir?” sorusuna verilen yanıtta HDP’nin ilk sırada yer aldığı anlaşılmaktadır⁴³. Bütün bu veriler ışığında HDP taraftarlarının uzun zamandır “diğerleri” olarak yerinin değişmediği görülmektedir. Diğer taraftan HDP’ye yönelik mesafenin, Kürtlere yönelik mesafeden daha fazla olduğunu da ilave

³⁹ Erdoğan ve Uyan Semerci, *Fanusta Diyaloglar: Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları*, op. cit., s. 72-73.

⁴⁰ KONDA, “Türkiye’de Kutuplaşma”, Ocak 2019, <https://konda.com.tr/rapor/13/turkiyede-kutuplasma?l=en> (E.T. 05.02.2025).

⁴¹ TURKUAZLAB, “Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları”, 2020, <https://www.turkuazlab.org/ilgili-projelerimiz/turkiyede-kutuplasmanin-boyutlari-2020/> (E.T. 08.02.2025).

⁴² TURKUAZLAB, “Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları”, 2020, <https://www.turkuazlab.org/ilgili-projelerimiz/turkiyede-kutuplasmanin-boyutlari-2020/> (E.T. 08.02.2025).

⁴³ NDI, “Gençlerin Politik Tercihleri Araştırması Raporu”, 2021, <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2021-12/Genclerin-Politik-Tercihleri-Arastirmasi-Raporu-1.pdf> (E.T. 07.02.2025).

etmek gerekir. Bu durum, bireylerin etnik kimlikten ziyade, etnik kimliğin siyasi alana taşınması fikrine ve bu siyasi partinin dini ve ideolojik çizgisine bir tepki olarak değerlendirilmektedir⁴⁴. Kürt seçmenin önemli bir kesiminin oylarının konumlanmış olduğu HDP'nin ülkede en uzak hissedilen parti olması, Türk-Kürt eksenindeki ayrışmaya ilişkin önemli bir veri sunmaktadır. Ayrıca AK Parti ve CHP arasında zaman içerisinde açılan makas, Türkiye'de laik-muhafazakâr eksenli kadim bölünmenin yıllardan beri devam ettiğini, hatta bu gerilimin giderek artan bir eğilimde olduğunu göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır.

Bireylerin kendinden olmayan uluslara, ırklara, dinlere veya siyasi parti seçmenlerine yönelik sosyal kabul düzeyini ve sosyal mesafesini ölçmek için yaygın olarak kullanılan ve Bogardus tarafından 1925 yılında geliştirilen “sosyal mesafe ölçeği” kutuplaşmanın boyutlarını anlamlandırmada başvurulan bir başka yöntemdir. Sosyal mesafe ölçeği özellikle etno-kültürel çatışmaların yoğun olduğu ülkelerde, bireylerin “diğerleri” olarak algıladığı parti seçmenlerine yönelik sosyal kabul düzeyini ve sosyal mesafesini ölçmede kullanılmaktadır⁴⁵. 2020 tarihli bir çalışmada, en uzak hissedilen parti taraftarlarıyla sosyal mesafenin değerlendirildiği tabloda %74,9'luk bir kesim evlilik yoluyla akrabalık kurmayı reddetmekte, %72'lik bir kesim o partinin taraftarlarından biriyle iş yapmayı tercih etmemekte, %66,6'lık bir kesim çocuklarının, o partinin taraftarlarının çocuklarıyla arkadaşlık etmesini istememekte, son olarak %60,8'lik bir kesim ise komşuluk ilişkisi kurmaya sıcak bakmamaktadır. Yine aynı çalışmada toplumsal grupların kamusal alanda uğramış olduğu ayrımcılığa ilişkin bulguların yer aldığı tablo, kendilerini “Atatürkçü”, “laik”, “Kürt”, “modern” olarak tanımlayan toplumsal grupların dezavantajlı; kendilerini “muhafazakâr”, “dindar” ve “milliyetçi” olarak tanımlayan siyasi parti taraftarlarının ise daha avantajlı bir pozisyonda konumlandıkları anlaşılmaktadır⁴⁶.

Yine aynı çalışmada en uzak hissedilen parti taraftarlarına karşı “ahlaki üstünlük ölçütü” üzerinden edinilen bulguların yer aldığı tabloda

⁴⁴ Mehmet Sadi Bilgiç, Fatma Serap Koydemir ve Salih Akyürek, “Türkiye’de Kimlikler Arası Kutuplaşmanın Sosyal Mesafe Üzerinden Ölçümü ve Toplumsal Güvenliğe Etkisi”, *Bilge Strateji*, Cilt 6, Sayı 11, 2014, s. 195.

⁴⁵ *Ibid.*, s. 172.

⁴⁶ TURKUAZLAB, “Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları”, 2020, <https://www.turkuazlab.org/ilgili-projelerimiz/turkiyede-kutuplasmanin-boyutlari-2020/> (E.T. 08.02.2025).

katılımcıların karşı tarafın destekçilerine yönelik önyargıları ortaya konulmuştur. Ahlaki üstünlük ölçütü, bireyin kendisini özdeşleştirdiği grubun, diğer gruba kıyasla ahlaken üstün olduğu algısını ifade etmektedir. Çalışma kapsamında katılımcıların ezici bir çoğunluğu “vatansever”, “ülkenin yararına çalışan”, “onurlu”, “açık fikirli”, “cömert” ve “zeki gibi olumlu nitelermeleri kendilerine yakın hissettikleri partinin destekçileriyle ilişkilendirirken, “kibirli”, “ikiyüzlü”, “bağnaz”, “zalim”, “bencil” ve “ülkeye tehdit oluşturan” gibi olumsuz nitelermeleri kendilerine en uzak hissettikleri partinin destekçilerini tanımlamak için kullanmaktadır⁴⁷. Parti taraftarlarının olumlu ve ahlaken üstün özelliklerin sadece kendilerine has olduğunu düşündüren bu derin kutuplaşma, ülke sınırları içerisinde beraber yaşamayı sorunsallaştırmakta ve barış ve uzlaş zeminini zayıflatmaktadır.

Türkiye’de kutuplaşmanın boyutlarını anlamlandırmada başvurulmuş kamuoyu araştırmaları, Osmanlı modernleşmesi ile temelleri atılan, erken cumhuriyet döneminde belirginleşen ve günümüze de tarihsel bir miras olarak aktarılan etno-kültürel ayrışmaların, Türk-Kürt, Sünni- Alevi, laik-muhafazakâr kimlik grupları arasında yaşandığını teyit etmektedir. Toplumsal düzeyde yaşanan ayrışmaların büyük ölçüde siyasal tercihlere yansıdığı ve Türkiye siyasetini dizayn ettiği, başka bir ifadeyle etno-kültürel gruplar arasındaki çatışmaların aynı zamanda siyasal bir çatışma anlamına geldiğini tüm bu bilgiler ışığında söylemek mümkündür. Dolayısıyla Türkiye’de siyasal alanda daha yoğun bir biçimde hissedilen çatışmaları yatıştırma, gelenekselleşmiş yöntemlerden farklı bir anlayışın benimsenmesi gerektiği düşünülmektedir.

IV. BÜTÜNLEŞTİRMEYEN TANIMAYA: ORTAKLIKÇI YAKLAŞIMI TÜRKİYE İÇİN DÜŞÜNMEK

A. Ortaklıkçı Güç Paylaşımı Sistemi: Kavramsal Çerçeve

Etno-kültürel farklılıklar temelinde bölünmüş toplumlarda, çatışmacı gruplar arasında anlamlı bir uzlaşının sağlanması ve demokratik bir rejimin inşası, çağdaş siyaset bilimi ve anayasal

⁴⁷ TURKUAZLAB, “Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları”, 2020, <https://www.turkuazlab.org/ilgili-projelerimiz/turkiyede-kutuplasmanin-boyutlari-2020/> (E.T. 08.02.2025).

mühendisliğin önemli sorunlarından. Öyle ki UNDP tarafından 2004 yılında yayınlanan İnsani Gelişme Raporu'nda, kültürel çeşitliliği yönetmenin günümüzün en temel zorluğu olduğu açıkça ifade edilmiştir. Rapora göre çeşitliliğin tanınmaması, toplumsal gruplar arasındaki çatışmaların en temel sebebidir⁴⁸. Gerçekten de etno-kültürel çeşitliliğin düzenlenmesinde ulus-devletlerin yaygın bir biçimde takip ettiği tanımama stratejisi, çatışmaların kaynağı olabilmekte yahut bunları besleyebilmektedir. Kanun önünde eşitlik, ayrımcılık yasağı, devletin tarafsızlığı gibi liberal ilkeler ile haklaştırılan tanımama, zaman içerisinde azınlıkların sistematik olarak ayrımcılığa uğradığı ve kendilerine kamusal alanda yer açılmasının mümkün olmadığı bir sistemi inşa etmiştir. Asgari değerler olarak kabul edilen liberal anayasacılık ilkeleri, çatışmaları yatıştırmada rasyonel çözümler üretmede yetersiz kalmış, hatta ulus tasarımı dışında kalan kimlik gruplarının ulusa asimile edilmesinin aracısı olmuştur. Bu bağlamda kuvvetler ayrılığı, yargı bağımsızlığı, hukuk devleti, insan hakları, adil ve serbest seçimler gibi klasik liberal anayasal ilke ve kurumlara ilaveten yasal çoğulculuk, federalizm, ortaklıkçılık gibi yeni kurumsal düzenlemelerin gerekliliği tartışılmaya başlanmıştır⁴⁹. Böylece farklılıkların kamusal/kurumsal olarak ifade edilmesine izin veren ve gücün ve iktidarın tekelleşmesini önleyen güç paylaşımı/uzlaştırma şeklinde yeni bir anlayış gelişmiştir.

Birden fazla kimliğin kamusal/kurumsal tanınmasını teşvik eden ve uzlaştırmacı yaklaşımın bir uygulaması olan ortaklıkçılık (*consociationalism*), etno-kültürel hatlar üzerinden derince bölünmüş toplumlarda çatışmaların şiddetten arındırılarak demokratik bir rejimin inşası amacına dönük bir dizi kurumsal düzenlemeler öneren ampirik temelli normatif bir teoridir⁵⁰. İlk başlarda Avusturya, Belçika, Hollanda

⁴⁸ United Nations Development Programme (UNDP), Human Development Report 2004, s. 1, <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2004> (E.T. 22.03.2025)

⁴⁹ Sujit Choudhry, "Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law: Constitutional Design in Divided Societies", in Sujit Choudhry (Ed.), *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, New York, Oxford University Press, 2008, s. 4; Salim Orhan, "Suriye'de Barış İnşası İçin Muhtemel Bir Anayasal Tasarım", *İMHFD*, Cilt 8, Sayı 2, 2023, s. 533.

⁵⁰ Rupert Taylor, "Introduction: The Promise of Consociational Theory", in Rupert Taylor (Ed.), *Consociational Theory: McGarry, O'Leary and The Northern Ireland Conflict*, London and New York, Routledge Press, 2009, s.

ve İsviçre gibi bir dizi Batı demokrasilerinin karşılaştırmalı analizi sonucunda ortaya çıkan teori, zaman içerisinde etkisini arttırarak dünyanın her yerinde derinden bölünmüş toplumların uzlaştırılması için en ideal alternatifte dönüşmüştür. Ortaklıkçı güç paylaşımı sistemi, özellikle bütünleştirmeci teorisyenler tarafından yoğun bir biçimde eleştirilmişse de bu eleştiriler teorinin gelişmesine katkı sunarak dilsel olarak bölünmüş İsviçre, Belçika gibi ülkelerde gücünü arttırmıştır⁵¹. Daha sonra kusurlu yanları gözden geçirilen ve adeta yeniden inşa edilen teori, dünyanın birçok yerinde çatışmaları şiddetten arındırarak pozitif barışın filizlenebileceği uygun bir zemini yaratmıştır. Günümüzde Irak, Bosna Hersek, Lübnan, Güney Tirol, Kuzey İrlanda gibi ülkelerde anayasalar, ortaklıkçı ilke ve mekanizmalar ihtiva etmektedir⁵².

Ortaklıkçı teori, etno-kültürel farklılıklar temelinde politikleşmiş gruplara özerk bir alan açarak, kapsayıcı bir katılım anlayışıyla güç ilişkilerini yeniden yapılandırmaktadır⁵³. Bu yaklaşımın temel önermesi ise derince bölünmüş bir toplumun ancak elit uzlaşısı ve iş birliği yoluyla istikrarlı ve demokratik hale gelebileceğidir. Zira ortaklıkçılık, derinden bölünmüş bir toplumun doğasında var olan merkezkaç eğilimlerin, ancak toplumun farklı kesimlerinin liderlerinin işbirlikçi tutum ve davranışlarıyla bertaraf edilebileceğini savunmaktadır⁵⁴. Teorinin başarıya ulaşabilmesi ise siyasi elitlerin, derinden bölünmüş toplumlarda çoğunluğun tahakkümü anlamına gelen çoğunlukçu pratiklerden bilinçli olarak kaçınmalarına bağlanmıştır. Dolayısıyla ortaklıkçı yaklaşım, rekabetçi demokrasinin çoğunlukçu uygulamaları yerine bir tür elit uzlaşısı ve iş birliği oluşturulması suretiyle siyasi yaşamın düzenlenmesi

-
- 1; Arend Lijphart, *Thinking About Democracy: Power Sharing and Majority Rule In Theory and Practice*, London and New York, Routledge Press, 2008, s. 269.
- ⁵¹ Arend Lijphart, “The Evolution of Consociational Theory and Consociational Practices, 1965-2000”, *Acta Politica*, Vol. 37, No. 1-2, 2002, s. 11.
- ⁵² Orhan, “Suriye’de Barış İnşası İçin Muhtemel Bir Anayasal Tasarım”, *op. cit.*, s. 537.
- ⁵³ René Lemarchand, “Consociationalism and Power Sharing in Africa: Rwanda, Burundi, and the Democratic Republic of the Congo”, *African Affairs*, Vol. 106, No. 422, 2007 s. 1-2.
- ⁵⁴ Arend Lijphart, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, New Haven, Yale University Press, 1977, s. 1.

gerektiğini vazeden bir açılıma sahiptir⁵⁵. Nitekim teoriyle ismi özdeşleşmiş olan Lijphart'ın erken dönem çalışmasında ortaklıkçı demokrasi, “*sistemdeki parçalayıcı eğilimlere karşı koymak amacıyla elit düzeyinde kapsayıcı iş birliği*” şeklinde tarif edilerek derinden bölünmüş toplumlarda demokratik ve siyasi istikrar, elitlerin uzlaşma geleneği temelinde ele alınmıştır⁵⁶. Derinden bölünmüş toplumlarda, demokratik istikrarı ve toplumsal barışı tesis etmede alternatiflerine göre en rasyonel çözüm üreten anlayışın ise ortaklıkçılık olduğu kabul edilmektedir. Öyle ki Lijphart farklı uygulamalarından yola çıkarak ortaklıkçı güç paylaşımı sistemi için, “*fiili veya potansiyel bir iç çatışma koşullarında yapılabilecek en rasyonel seçim*” ifadesini kullanmaktadır⁵⁷.

Ortaklıkçı güç paylaşımı sistemi, demokrasiyi çoğunluğun yönetimi ile eşitleyen klasik anlayışın tam karşısı niteliklerle donatılmıştır. Çoğunlukçuluk karşısı bu nitelikler dört ana karakteristik özellik şeklinde ete kemiğe bürünmüştür. Lijphart'ın “*çoğunluk kuralından sapmalar*”⁵⁸ olarak nitelendirdiği bu kurumsal tezahürler, yürütmede güç paylaşımı, grup özerkliği, orantısallık, ve azınlık vetosudur. Lijphart, önem dereceleri farklı olan bu dört temel özellik arasından yürütmede güç paylaşımı ve grup özerkliğine ayrı bir önem atfetmekle beraber, bunların tamamının birbiriyle ilişkili olduğunu belirterek bu ilkelerin derinden bölünmüş toplumlarda demokratik istikrarın sağlanabilmesi ve barış ortamının tesisi için gücün ve iktidarın tüm alt gruplar arasında paylaştırılmasına yönelik olduğunu da altını çizmektedir⁵⁹.

Bu kurumsal düzenlemelerden ilki ve en önemlisi, yürütmede güç paylaşımıdır. Yürütmenin, toplumsal grupların siyasi liderlerinden

⁵⁵ Hans Daalder, “Consociational Democracy Theme”, *World Politics*, Vol. 26, No. 4, 1974, s. 607.

⁵⁶ Arend Lijphart, “Typologies of Democratic Systems”, *Comparative Political Studies*, Vol. 1, No. 1, 1968 s. 21.

⁵⁷ Lijphart, *Thinking About Democracy: Power Sharing and Majority Rule In Theory and Practice*, op. cit., s. 278.

⁵⁸ Lijphart, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, op. cit., s. 36.

⁵⁹ Arend Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, in Andrew Reynolds (Ed.), *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management and Democracy*, Oxford/New York, Oxford University Press, 2002, s. 39; Lijphart, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, op. cit., s. 36.

oluşan bir kompozisyona sahip olması anlamına gelen yürütmede güç paylaşımı, azınlık grupları meşru siyaset alanına çekerek dışlanmışlık hissini ortadan kaldırmaya çalışır. Böylece sayısal olarak iktidara gelme ihtimali olmayan toplumsal gruplar, yönetme işinde söz sahibi olarak güçleri nispetinde yürütme gücünden pay alır. Başlangıçta bütün toplumsal grupların büyük bir koalisyon yoluyla temsil edilmesi şeklinde tasarlanan bu özellik⁶⁰, daha sonra özellikle McGarry ve O’Leary’nin katkılarıyla daha esnek bir içerik kazanarak tüm toplumsal grupların oydaşması yerine, yürütme gücünün “önemli toplumsal gruplar” arasında paylaştırılmasının ortaklıkçı bir sistemde yeterli olduğu fikri hâkim olmaya başlamıştır⁶¹.

Ortaklıkçı bir anayasal sistemde, gücün ve iktidarın hangi gruplar arasında paylaştırılacağı yahut bu grupların nasıl belirleneceği, ortaklıkçı teoriye yöneltilen önemli sorulardandır. Grupların kendi kimliklerini saptamasına izin veren liberal bir ortaklıkçılık, kimlikleri önceden sabitleyen ve bunların daha çok katılaşmasına sebep olan kooperatif ortaklıkçı bir sistemden daha adil sonuçlar üretebilecektir. Demokratik seçimler sonucunda ortaya çıkan politik grupları eşit derecede koruyan ve grupları önceden tayin etmek yerine, bunların kendilerini belirlemelerine izin veren liberal bir ortaklıkçı sistemde yürütmede güç, genellikle belirlenen düşük barajları aşan siyasi partiler arasında paylaştırılır⁶².

Çoğunlukçu uygulamalar ile taban tabana zıt olan yürütme içi güç paylaşımı anlayışı, doğası gereği nispi seçim sistemlerini gerektirmektedir. Öyle ki, hükümetin karşısında güçlü bir muhalefet

⁶⁰ Lijphart, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, op. cit., s. 31-36.

⁶¹ John McGarry and Brendan O’Leary, “Introduction: Consociational Theory and Northern Ireland”, in John McGarry and Brendan O’Leary (Ed.), *The Northern Ireland Conflict: Consociational Engagements*, Oxford New York, Oxford University Press 2004, s. 15.

⁶² John McGarry and Brendan O’Leary, “Power Shared After the Deaths of Thousands”, in Rupert Taylor (Ed.), *Consociational Theory: McGarry and O’Leary and the Northern Ireland Conflict*, London and New York, Routledge Press, 2009, s. 72. Örneğin 1997-2006 yılları arasında Fiji’de, kabinenin %10 barajını aşan siyasi parti temsilcilerinden oluşacağına ve kabine üyelerinin d’Hondt sistemine göre belirlenmesi gerektiğine dair düzenleme, liberal ortaklıkçı bir düzenlemedir. Allison McCulloch, “Consociational Settlements in Deeply Divided Societies: The Liberal-Corporate Distinction”, *Democratization*, Vol. 21, No. 3, 2014, s. 503-504.

tasarımının olduğu ve iktidarın düzenli aralıklarla el değiştirdiği toplumlarda demokratik sonuçlar üretme kabiliyetine sahip olan çoğunluk seçim sistemleri, derinden bölünmüş toplumlarda azınlıkların eksik temsiline sebep olmaktadır. Dolayısıyla, daha adil sonuçlar üretmek toplumsal grupların orantılı bir biçimde temsil edilmesine imkân sağlayan nispi seçim sistemleri, yürütmede güç paylaşımının önemli bir gerekliliğidir. Yine yürütmede güç paylaşımı her ne kadar başkanlık, yarı-başkanlık hükümet sistemlerinde mümkün olsa da güç paylaşımı koalisyonlarını kolaylaştırıcı bir niteliğe sahip olduğundan parlamenter hükümet sistemi, ortaklıkçı bir güç paylaşımı sisteminin inşası ve sürdürülmesinde en ideal anayasal tercih olacaktır. Nitekim Lijphart, etnik farklılıkların uzlaştırılmasında parlamenter hükümet sisteminin iktidarın çoğunluğun elinde yoğunlaşmasını önleyecek nispi seçim sistemleri ile birlikte uygulanması gerektiğini önemle ifade etmektedir⁶³.

Ortaklıkçı güç paylaşımı sisteminin bir diğer karakteristik özelliği grup özerkliğidir. Münhasıran azınlık gruplarını ilgilendiren alanlarda, özellikle kültür ve eğitim gibi konularda, bu grupların kendi kendini idare etmesi şeklinde bir açılıma sahip olan grup özerkliği, belli konularda karar alma yetkisinin merkezi hükümet tarafından toplumsal gruplara aktarılması anlamına gelmektedir⁶⁴. Grup özerkliğinin bölgesel (*territorial*) ve bölgesel olmayan/kültürel özerklik (*non-territorial*) şeklinde uygulamaları bulunmaktadır. Gücün ve iktidarın sınırlı bir idari âdem-i merkeziyetçilikten tam bir özyönetime kadar farklı derecelerle merkezi yönetimden özyönetime sahip birimlere devredilmesi ve bu birimlerin devredilen yetkileri özerk bir biçimde kullanması⁶⁵ anlamına gelen bölgesel özerklik, daha çok toplumsal grupların bölgesel olarak yoğunlaştığı durumlarda uygulama alanı olan bir güç paylaşımı yaklaşımıdır. Bölgesel özerkliğin en bilinen uygulaması ise federalizmdir. Lijphart, bölgesel sınırların, ulusal veya etnik sınırlar ile örtüştüğü durumlarda federalizmin ortaklıkçı güç paylaşımı sistemi ile uyumlu bir tasarıma sahip olduğunu belirtmektedir. Zira Lijphart, federal sistem için

⁶³ Arend Lijphart, “Yeni Demokrasiler İçin Anayasal Tercihler”, Çev. Ergun Özbudun, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Ankara, Yetkin Yayınları, 1995, s. 196.

⁶⁴ Lijphart, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, op. cit., s. 41.

⁶⁵ Stefan Wolff, “Conflict Management in Divided Societies: The Many Uses of Territorial Self-Governance”, *International Journal on Minority and Group Rights*, Vol. 20, No. 1, 2013, s. 32.

“coğrafi olarak yoğunlaşmış gruplara sahip bölünmüş toplumlar için bu gruplara özerklik sağlamanın mükemmel bir yolu” nitelendirmesini kullanmakta ve federalizm ile grup özerkliği arasındaki ilişkiyi net bir biçimde ifade etmektedir⁶⁶. Ancak anlamlı bir bölgesel özerklik uygulaması için toplumsal grupların coğrafi olarak yeterince yoğunlaşmadığı durumlarda kültürel özerklik uygulamaları gündeme gelmektedir. Kültürel özerklik, ulusal ve etnik azınlıklara anayasal güvence altına alınmış kolektif haklar, geniş kültürel özerklik ve bölgesel olmayan kendi kaderini tayin hakkı sunarak etnik/ulusal çatışmaları yönetmek ve ayrılımları önlemek üzere tasarlanmıştır⁶⁷. Siyasi-idari sınırların etnik coğrafyayı yansıtacak şekilde yeniden çizilmesine iyi bir alternatif olan ve “şahsilik ilkesi” üzerine temellendirilen bu uygulama, toplumsal grup üyelerinin ülke içerisindeki dağılımına bakmaksızın grubun tüm üyelerini kapsayacak şekilde ve daha çok eğitim ve kültür gibi konularda özerklik yetkisi vermektedir. Dolayısıyla kültürel özerklik, toplumsal grupların kendi kurumları aracılığıyla dilsel, dinsel, kültürel haklarını koruma ve geliştirmeye olanak sağlayan bir dizi kurumsal düzenleme şeklinde anlaşılabilir⁶⁸.

Ortaklıkçı güç paylaşımı sisteminin bir diğer gerekliliği ise orantısallık ilkesidir. Kamu hizmeti atamaları ve kamusal kaynakların tahsisi de dahil olmak üzere⁶⁹ karar alma mekanizmalarında tüm önemli kesimlerin orantılı temsiliğini öngören bu ilke, “tüm grupların bir kararı sayısal güçleriyle orantılı olarak etkilediği bir model” şeklinde tanımlanmaktadır⁷⁰. Bir diğer ifadeyle sadece yürütme düzeyinde değil; yasama, yargı, kolluk teşkilatı, ordu da dahil olmak üzere bürokrasinin

⁶⁶ Arend Lijphart, “Constitutional Design for Divided Societies”, *Journal of Democracy*, Vol. 15, No. 2, 2004, s. 104; Arend Lijphart, “Consociation and Federation: Conceptual and Empirical Links”, *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 12, No. 3, 1979, s. 506.

⁶⁷ Ephraim Nimni, “Introduction: The National Cultural Autonomy Model Revisited”, in Ephraim Nimni (Ed.), *National Cultural Autonomy and Its Contemporary Critics*, London and New York, Routledge Press, 2005, s. 1-5.

⁶⁸ Wolff, “Conflict Management in Divided Societies: The Many Uses of Territorial Self-Governance”, *op. cit.*, s. 26.

⁶⁹ Lijphart, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, *op. cit.*, s. 38-39.

⁷⁰ Jürg Steiner, “The Principle of Majority and Proportionality”, *British Journal of Political Science*, Vol. 1, No. 1, 1971, s. 63.

tüm kademeleri ve kilit kamu hizmetlerinde orantısallığın altı çizilmektedir.

Ortaklıkçı güç paylaşımı sisteminin dördüncü ve son ilkesi, azınlık vetosudur. Özellikle toplumsal grupların güven ilişkisinin tahrip edildiği/ortadan kalktığı çatışmacı bir ortamda inşa edilen birlikteliklerde, tüm paydaşlara kendi çıkarlarını tehdit eden yasal ve/veya anayasal düzeydeki değişiklikleri engelleme hakkı tanıyan kurumsal bir düzenlemedir⁷¹. Bu bağlamda yasama çoğunluğunu elde edemeyecek ve/veya hükümet politikalarını başka bir biçimde denetleyemeyecek aktörlerin veto yetkisine sahip olması, onlar açısından bir siyasi koruma sağlamakla beraber toplumsal gruplar arasında uzlaşmayı teşvik etmesi bakımından oldukça önemli görülmektedir.

Ortaklıkçı teorisyenler böyle bir güç paylaşımı sisteminin kusursuz ve her derde deva bir anayasal tasarım olduğu iddiasını taşımamaktadır. Keza ortaklıkçı güç paylaşımı sisteminin etno-kültürel çatışmaları yatıştırmada başarısız olduğu bir dizi deneyim de mevcuttur. Diğer taraftan ortaklıkçı güç paylaşımı sisteminin ihtiva ettiği kurumsal düzenlemelerin karmaşıklığı ve derinden bölünmüş toplumların özgül yapısı, böyle bir modele geçişi zorlaştırabilmektedir. Fakat zorluğuna rağmen, bölünmüş bir toplumun kendine özgü koşullarının da dikkate alındığı ortaklıkçı bir güç paylaşımı tasarımı, alternatiflerine göre en rasyonel çözüm olacaktır⁷².

B. Türkiye’de Olası Bir Ortaklıkçı Güç Paylaşımı Sistemi İçin Yol Haritası

Türkiye’de etno-kültürel çeşitliliği düzenlemede takip edilen tanımama politikası, sürekli bir karaktere bürünmüş ve gelenekselleşmiştir. Anayasalardan anayasa altı pozitif hukuk metinlerine, yargı kararlarına, idari pratiklere ve hatta gündelik yaşama dahi zuhur eden bu tanımama yaklaşımı, çatışmaların yönetilmesinde rasyonel çözümler üretememiş, toplumun ve siyasetin yüksek seviyelerde kutuplaşmasına aracılık etmiştir. Yine kanun önünde eşitlik ve ayrımcılık yasağı gibi klasik insan hakları kataloğu, kimlikel hak taleplerine karşı

⁷¹ McGarry, O’Leary and Simeon, “Integration or Accomodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation”, *op. cit.*, s. 60.

⁷² Orhan, “Suriye’de Barış İnşası İçin Muhtemel Bir Anayasal Tasarım”, *op. cit.*, s. 538.

kör bir devlet anlayışını inşa etmiş ve toplumsal gruplar arasında tam bir uzlaşa sağlamada başarılı olamamıştır. Bu bağlamda temel norm ve değerler üzerinde yaşanan çatışmaların dönüştürülerek toplumsal gruplar arasında anlamlı bir uzlaşının sağlanabilmesi, bütünleştirmeden uzlaştırmaya bir paradigma değişikliğini gerektirmektedir.

Güç paylaşımı olarak da bilinen uzlaştırma, birden fazla kimliğin kamusal/kurumsal tanınmasını teşvik ederek gücün ve iktidarın paylaştırılması esasına dayanmaktadır. Güç paylaşımı yaklaşımının, merkezilik, çokkültürcülük, bölgesel çoğulculuk ve ortaklıkçılık gibi birden fazla uygulamaya sahip olduğu bilinse de özellikle etno-kültürel farklılıklar temelinde bölünmüş/kutuplaşmış toplumlarda ortaklıkçı güç paylaşımı sisteminin alternatiflerine göre daha rasyonel sonuçlar üretebilme kapasitesine sahip olduğu dünyadaki örneklerden anlaşılmaktadır. Bu bağlamda etnik, dinsel ve ideolojik hatlar üzerinden yüksek seviyelerde bölünmüş/kutuplaşmış bir toplumsal ve siyasal görünüme sahip olan Türkiye’de, ortaklıkçı güç paylaşımı sisteminin öngörmüş olduğu anayasal ilkelerin, toplumsal barış ve demokratik istikrar için uygun bir reçete olduğu düşünülmektedir.

Dünyadaki uygulamalarına bakıldığında her bir çatışmanın kendine özgü dinamikleri, ortaklıkçı güç paylaşımı sistemini farklı formlar ile buluşturmuştur. Öyle ki Lübnan, Bosna-Hersek, Irak, Kuzey İrlanda, Belçika ortaklıkçıları analiz edildiğinde, ortaklıkçı güç paylaşımı sisteminin tek beden bir formülasyonunun olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bu bağlamda Türkiye’de olası bir güç paylaşımı sistemi, Türkiye’deki çatışmaların kendine özgü koşulları ve toplumsal ve siyasal yapısına uygun bir esneklikte düzenlenebileceği gibi farklı kurumsal özellikler oluşturulabilecektir.

Türkiye’de tam bir ortaklıkçı güç paylaşımı sisteminin inşası ve sürdürülebilmesinin önünde bazı siyasal ve yapısal güçlükler vardır. Her şeyden önce, derin köklere sahip olan tanımama politikasından ortaklıkçı güç paylaşımı sistemi gibi radikal bir değişime gitmek, başka bir ifadeyle mevcut yolu terk edip başka bir yola girmek, maliyetli bir tercih olacaktır. Yine her geçen gün artma eğiliminde olan yüksek seviyelerdeki siyasal kutuplaşma, elit uzlaşısı ve iş birliği üzerine temellendirilmiş olan ortaklıkçı güç paylaşımı sistemine geçiş olasılığını azaltmaktadır. Özellikle klasik demokrasinin rekabetçi paradigması, mutlak zafer arzusuna sahip siyasal elitler için çoğunlukçu pratikleri daha cazip hale getirmekte, elit uzlaşısı ve iş birliğine dayalı bir sistemin inşasının ise “yenilgi” olarak değerlendirilmesi ihtimaline yol açmaktadır. Diğer taraftan aşırı merkeziyetçi idari yapı ve bölünmezliğin ülke ve millet

bütünlüğüne eşdeğerliliği, ortaklıkçı bir güç paylaşımı sisteminin temel gerekliliklerinden olan âdem-i merkeziyetçilik tartışmalarını sorunsallaştırmaktadır. Ayrıca ortaklıkçı yaklaşımın karmaşık doğası, böyle bir sistemin inşasını ve olduğu gibi sürdürülmesini zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda yaklaşımın tüm bileşenleriyle birlikte eksiksiz bir biçimde uygulanması, toplumsal bir direncin gelişmesine sebep olabileceği gibi siyasi kutuplaşmayı daha da arttırabilecektir. Anılan sebeplerden ötürü, ortaklıkçı güç paylaşımı sistemi gibi radikal bir değişime gitmeden önce atılacak etkili bazı adımlar ile değişimi gerekli kılan sorunların çözülebileceğine ilişkin siyasi aktörler arasında karşılıklı güven ilişkisi inşa edilmelidir. Farklılıkların yönetilmesinde rasyonel ve barışçıl çözüm önerilerinin kendini var edebileceği toplumsal/siyasal bir diyalog iklimi, ancak karşılıklı güven ilişkisinin inşa edildiği bir zeminde mümkün olacaktır. Daha sonra Türkiye için doğrudan bir geçiş yerine, aşamalı bir biçimde inşa edilecek “yumuşak bir güç paylaşımı sisteminin” daha gerçekçi ve sürdürülebilir olabileceği değerlendirilmektedir.

Demokratik seçimler sonucunda ortaya çıkacak her türlü belirgin politik kimliğin güçten ve iktidardan orantılı bir biçimde pay alacağı bir anayasal tercih, Türkiye’de olası bir ortaklıkçı sistem inşasında ilk ve en önemli gerekliliktir. Başka bir ifadeyle, daha kapsayıcı koalisyon hükümetlerini teşvik eden bir hükümet sistemi tasarımı, gücü ve iktidarı çoğunluğun tahakkümünden kurtararak, toplumsal gruplar arasında anlamlı bir uzlaşının sağlanması için önemli bir adım olabilecektir. Bu bağlamda koalisyon hükümetlerini teşvik edici bir doğaya sahip olan parlamenter hükümet sistemi, yürütme düzeyinde güç paylaşımını kolaylaştıracaktır. Nitekim İspanya, Romanya ve Slovakya gibi bir dizi parlamenter rejim, farklı etnik toplulukları temsil eden siyasi partilerden oluşan koalisyonlar üretmekte başarı kaydetmişlerdir⁷³. Kazananın her şeyi aldığı bir başkanlık sistemi ise siyasi partiler arası güç paylaşımı koalisyonlarını zorlaştırmakta, bu bağlamda ortaklıkçı teorisyenler tarafından pek tercih edilmemektedir⁷⁴. Diğer taraftan başkanlık sistemlerinin çoğunlukçu doğası, var olan kutuplaşmaları daha da yoğunlaştırma riski taşımaktadır. Gerçekten de Türkiye’de 2018 anayasa değişikliği ile yürürlüğe giren cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, gücün

⁷³ John McGarry, “Is Presidentialism Necessarily Non-Collegial?”, *Ethnopolitics*, Vol. 12, No. 1, 2013, s. 93.

⁷⁴ Lijphart, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, *op. cit.*, s. 39; Lijphart, *Thinking About Democracy: Power Sharing and Majority Rule In Theory and Practice*, *op. cit.*, s. 80.

ve iktidarın çoğunluğun elinde yoğunlaşmasına sebep olarak toplumu ve siyaseti *Kulturkampf*⁷⁵ temelli bir kutuplaşmaya dönüştürmüş ve Türkiye toplumunu iki büyük cemaate bölmüştür. Dolayısıyla Türkiye’de inşa edilecek olası bir güç paylaşımı sisteminin, başkandan oluşan tek kişilik yürütmenin aksine parlamenter hükümet sistemiyle daha uyumlu çalışacağı düşünülmektedir. Osmanlı-Türkiye anayasal gelişmeleri göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye bağlamında parlamenter hükümet sistemi deneyimine ilişkin önemli bir birikimin olması, siyasi elitler düzeyinde gücün ve iktidarın tek elde yoğunlaşmasının tehlikelerine karşı anlamlı bir mutabakata varılması ve bu mutabakatın toplumsal tabanda da karşılık bulmuş olması, parlamenter hükümet sistemine geçiş konusunda önemli bir imkân sunmaktadır. Parlamenter sisteme geçişi mümkün kılacak koşulların oluşmaması halinde ise İsviçre güç paylaşımı sistemi önemli bir referans noktası oluşturmaktadır. Öyle ki İsviçre Federal Yürütme Konseyi, kolektif yapıda bir başkanlık sisteminin de yürütme düzeyinde bir güç paylaşımında uygun bir kurumsal tasarım olabileceğine işaret etmektedir⁷⁶.

Kuşkusuz parlamenter rejimlerin kolektif doğası, kapsayıcı koalisyon hükümetlerini kolaylaştırıcı bir etkiye sahipse de bunun tek başına çoğunluğun dominasyonunu durduracağını söylemek mümkün değildir. Afrika deneyiminin kanıtlamış olduğu üzere, parlamenter rejimlerin de derin etnik çatışma koşullarında istikrarsız olabilmeleri mümkündür⁷⁷. Yine tek başına parlamentarizm, Kuzey İrlanda’da uzun yıllar boyunca devam eden Protestan-Katolik çatışmasını izale etmede başarılı olamadığı gibi çoğunluk grubunun hegemonik kontrolüne yol açmıştır. Bu bağlamda önemli toplumsal grupların yürütme düzeyinde anlamlı bir biçimde ortaklaştığı bir güç paylaşımı sistemi, ancak nispi seçim sistemlerinin benimsenmesine bağlıdır. Dolayısıyla tercih edilecek

⁷⁵ *Kulturkampf*’ın (kültürel mücadele) temelini merkez-çevre paradigmasının oluşturduğunu söyleyen Kalaycıoğlu, özellikle 2010 anayasa değişikliği referandumunun merkez-çevre gerilimini *Kulturkampf* temelli bir kutuplaşmaya dönüştürdüğünü iddia etmektedir. Kalaycıoğlu, “*Kulturkampf* in Turkey: The Constitutional Referendum of 12 September 2010”, *op. cit.*, s. 1-22.

⁷⁶ Brendan O’Leary, “Power Sharing: An Advocate’s Conclusion”, in Joanne McEvoy, Brendan O’Leary (Ed.), *Power Sharing in Deeply Divided Places*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2013, s. 389.

⁷⁷ Juan J. Linz, “Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri”, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, Yetkin Yayınları, 1995, s. 144.

olan hükümet sistemi, gücün ve iktidarın tek bir merkezin elinde yoğunlaşmasını engelleyecek biçimde nispi seçim sistemleriyle rehabilite edilmelidir. Türkiye’de halihazırda çoğulcu ve çoğunlukçu anlayışın karma bir biçimde hâkim olduğu barajlı d’Hondt sistemi⁷⁸ uygulanmaktadır. Büyük siyasi partiler lehine sonuçlar doğuran ve küçük siyasi partilerin meclise girmesine engel olan mevcut seçim sistemi yerine, daha adil ve orantılı sonuçlar üreten, düşük barajlı nispi seçim sistemlerinin uygulanması tavsiye edilmektedir.

Koalisyon hükümetleri Türkiye’de daha çok siyasi istikrarsızlık ile eş anlamlı kullanılmakta ve kapsayıcı koalisyonların sistemi tıkayıcı bir etkiye sahip olduğu iddia edilmektedir. Çok sayıda küçük siyasi partilerin yer aldığı atomize bir yapıda yürütme kompozisyonu, gerçekten de siyasi istikrarsızlık üretme potansiyeline sahiptir. Bunun yerine, önemli toplumsal grupların her birinin bir büyük siyasi parti şemsiyesi altında birleşmelerinin teşvik edildiği bir güç paylaşımı sistemi tasarımı, demokratik istikrar ile birlikte siyasi istikrarı da sağlayabilecektir. Çok sayıda küçük siyasi partinin ve grup içi rekabetin ortaya çıkmasına engel olmak için ise, yürütme içi gücün, belirlenecek bir barajı aşan siyasi partiler arasında paylaştırılması esasına gidilebilir. Bu hususta 1997-2006 yılları arasında Fiji’de kabinenin %10 barajını aşan siyasi parti temsilcilerinden oluşacağına ve kabine üyelerinin d’Hondt sistemine göre belirlenmesi gerektiğine dair düzenleme bir örnek teşkil edebilir⁷⁹.

Türkiye’de anlamlı bir güç paylaşımı sisteminin inşasında atılacak bir diğer önemli adım, grup özerkliğidir. Öyle ki grup özerkliği, ulus-altı ölçekte yaşanan kimlik temelli hak taleplerine karşı etkili bir yanıt olabilmektedir. Belçika, Güney Tirol ve Kanada örneklerinde olduğu gibi hem bölgesel hem de kültürel özerkliğin karma bir formunun uygulandığı olası bir güç paylaşımı, etnik ve mezhepsel temelde yaşanan çatışmaları büyük ölçüde sonlandırabilecektir. Fakat Türkiye’nin aşırı merkezîyetçi idari yapısı, özerklik tartışmalarını en başından sorunsallaştırmakta, merkezden yerele en ufak bir yetki geçirimini, üniter

⁷⁸ Nispi temsil sisteminin bir uygulaması olan d’Hondt sisteminin kendi içerisinde de bir baraj taşıdığı yönündeki tespit için bkz. Anayasa Mahkemesi, 18.11.1995 Tarih ve E. 1995/54, K. 1995/59 Sayılı Kararı <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1995/59?EsasNo=1995%2F54&KararNo=1995%2F59> (E.T. 02.03.2025).

⁷⁹ McCulloch, “Consociational Settlements in Deeply Divided Societies: The Liberal-Corporate Distinction”, *op. cit.*, s. 503-504.

devlet yapısının zarara uğrayacağı korkusunu tetiklemektedir. Bu bağlamda devletin üniter yapısı korunarak, yerel yönetimlerin idari ve mali açıdan güçlendirileceği, yetki ve sorumluluklarının artırılacağı bir idari âdem-i merkeziyetçi anlayış, kısa ve orta vadede özellikle Kürt çatışmasını sonlandırıp Kürt sorununu önemli ölçüde çözümleyebilir. Özellikle Kürt nüfusunun yoğunlaşmış olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde, merkezi yönetimden yerel yönetimlere doğru gerçekleşecek bir yetki aktarımı, uzun süredir devam eden Kürt sorununu yatıştırmada bölgesel bir yaklaşım ekseninde çözüm yaratabilir. Yine ülke içerisindeki dağılımına bakmaksızın grubun tüm üyelerini kapsayacak şekilde ve münhasıran kendilerini ilgilendiren konularda kültürel özerklik yetkisi tanınması, bu kapsamda değerlendirilebilir. Böylece toplumsal grupların (özellikle Alevilerin ve Kürtlerin) kendi kurumları aracılığıyla dilsel, dinsel, kültürel haklarını koruma ve geliştirmeye olanak sağlayan bir dizi kurumsal düzenleme yoluyla, etno-kültürel grupların kimliksel hak talepleri büyük ölçüde karşılanmış olacaktır. Kültürel özerkliğin öncü örneklerinden olan Osmanlı millet sistemi, Türkiye’de olası bir kültürel özerklik uygulaması için önemli bir referans ve tarihsel birikim olarak görülmelidir.

III. SONUÇ

Etno-kültürel farklılıklar temelinde gelişen bölünmeler, Türkiye gibi demokrasinin henüz pekişmediği yerlerde, demokratik ilke ve kurumların yerleşikleşmesi ve sürdürülmesi önündeki önemli engellerden biridir. Öyle ki bu tip toplumlarda rakip vizyonlara sahip gruplardan her biri, kendi norm ve değerlerini bir bütün olarak dayatmaya çalışmakta, bu rekabet ve çatışma, toplumsal gruplar arasındaki mesafeyi derinleştirmektedir. Kimliksel aidiyetlere bir de siyasi parti aidiyetlerinin eklenmesi, karşıt kamplarda hizalanan bireylerin diğerleri tarafından varoluşsal bir tehdit olarak algılanmalarına aracılık etmekte; bu denli keskin ayrışmalar demokratik ilke ve kurumların sürdürülmesini zorlaştırmaktadı ve önemli politik sorunlara çözüm üretebilme kapasitesini zayıflatmaktadır. Siyasetin, toplumsal gruplar arasında bir hesaplaşmaya dönüştüğü böylesi bir ortam, demokrasinin taraflardan birinin kazancının, diğerinin kaybına sebep olduğu sıfır toplamı bir oyuna (*zero-sum game*) dönüşmesine yol açmaktadır. Kuşkusuz fikir ve çıkar çatışmaları, demokrasinin içeriğini ve gerekçesini oluşturmaktadır. Fakat kişilerin kendilerini bir bütünün parçaları gibi hissetmelerine engel olacak

yoğunluğa ulaşan ve etno-kültürel farklılıklarla örtüşen bu ayrışmalar, demokrasiler açısından ağır sonuçlar üretebilmektedir.

Nitekim lâik/seküler-dindar/muhafazakâr, Sünni-Alevi ve Türk-Kürt gibi sosyo-kültürel eksenlerde farklılaşan ve söz konusu farklılaşmanın siyasi ayrışmaya dönüşüp çatıştığı Türkiye toplumu, kutuplaşmış/bölünmüş özelliğiyle toplumsal istikrarsızlığa olduğu kadar siyasal istikrarsızlığa da yol açmaktadır. Türk siyasi sisteminin tekçi, merkeziyetçi, çoğunlukçu ve sandıkla sınırlı demokrasi pratiği, her türlü iktidar paylaşım seçeneğini dışlayarak sosyo-kültürel hatlardaki bölünmeyi derinleştirici ve sabitleyici bir sonuç doğurmaktadır. Türk siyasi sisteminin negatif özelliklerine ilave olarak demokratik siyasetin popülist karakteri ve Türk siyaset geleneğine hâkim olan lider kültürü, siyasi kutuplaşmayı toplumsal kutuplaşmanın ötesine taşımakta ve bunun sonucu olarak da Türkiye demokrasisi bir türlü istikrara kavuşmamaktadır.

İktidar paylaşımını ve çoğulculuğu dışlayan, uzlaşmayı değil çatışmayı önceleyen tekçi ve çoğunlukçu Türk demokrasi deneyimi, kısır bir döngüye hapsolunarak varlığını devam ettirmektedir. Kutuplaşmanın ve çatışmanın egemen olduğu bir toplumsal-siyasal vasatta yaşanan bu kısır döngüyü bozup Türkiye demokrasisini istikrara kavuşturacak geniş tabanlı bir uzlaşmayı sağlayabilmek pek mümkün görünmemektedir. Uzun yıllara sari bu kısır döngüyü aşabilme bağlamında, elit uzlaşısı ve işbirliği ekseninde inşa edilecek bir güç paylaşımı sistemi, Türkiye’de belli başlı toplumsal gruplar ve siyasi aktörler arasında anlamlı bir uzlaşının sağlanması ve demokrasinin pekişmesi için etkili bir anayasal tasarım olduğu düşünülebilir. Ortaklıkçı güç paylaşımı sisteminin hem içeriğini hem de gerekçesini oluşturan kapsayıcılık, Türkiye’deki önemli toplumsal ve siyasal kesimler arasındaki güç ve iktidar ilişkilerini büyük ölçüde yeniden yapılandırmanın bir anahtarı olabilir. Türkiye’deki çatışmaların kendine özgü koşulları ve toplumsal/siyasal yapısına uygun bir esneklikte düzenlenecek ve grupların kendi kimliklerini saptamasına izin verecek liberal bir ortaklıkçı sistem, toplumsal barış ve demokratik istikrar için uygun bir reçete işlevi görebilir.

KAYNAKÇA

- AYDIN-DÜZGİT, Sanem, “Dünyadaki Örnekler Işığında Türkiye’de Kutuplaşma”, *Türkiye Siyasetinin Sınırları: Siyasal Davranış, Kurumlar ve Kültür Ersin Kalaycıoğlu’na Armağan*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2023, 235-250.
- AYDIN-DÜZGİT, Sanem, “The Islamist-Secularist Divide and Turkey’s Descent into Severe Polarization”, *Democracies Divided: The Global Challenge of Political Polarization*, Washington, Brookings Institution Press, 2019, 17-37.
- AYDIN-DÜZGİT, Sanem, Evren BALTA, “When Elites Polarize Over Polarization: Framing The Polarization Debate in Turkey”, *New Perspectives on Turkey*, No. 59, 2018, 109-133.
- BİLGESAM, “Türkiye’de Etnik Dini ve Siyasi Kutuplaşma”, Temmuz 2014, s. 46, <https://docplayer.biz.tr/675303-Turkiye-de-etnik-dini-ve-siyasi-kutuplasma-dr-salih-akyurek-fatma-serap-koydemir.html> (E.T. 18.03.2025).
- BİLGİÇ, Mehmet Sadi, Fatma Serap KOYDEMİR, Salih AKYÜREK, “Türkiye’de Kimlikler Arası Kutuplaşmanın Sosyal Mesafe Üzerinden Ölçümü ve Toplumsal Güvenliğe Etkisi”, *Bilge Strateji*, 2024, Cilt 6, Sayı 11, 163-205.
- CHOUDHRY, Sujit, “Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law: Constitutional Design in Divided Societies”, in Sujit Choudhry (Ed.), *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, New York, Oxford University Press, 2008, 3-40.
- ÇARKOĞLU, Ali, “Preferences of the Turkish Electorate: Reflections of an Alevi–Sunni Cleavage”, *Turkish Studies*, Vol. 6, No. 2, 2005, 273-292.
- ÇARKOĞLU, Ali, Melvin J. HINICH, “A Spatial Analysis of Turkish Party Preferences”, *Electoral Studies*, Vol. 25, No. 2, 2006, 369-392.
- ÇOLAK, Yılmaz, “Nationalism and the State in Turkey: Drawing the Boundaries of ‘Turkish Culture’ in the 1930s”, *Studies in Ethnicity and Nationalism*, Vol. 3, No. 1, 2003, 1-20.

- DAALDER, Hans, “Consociational Democracy Theme”, *World Politics*, Vol. 26, No. 4, 1974, 604-621.
- ERDEM, Fazıl Hüsnü, “Kutuplaşmış Toplumlarda Aşamalı Anayasa Yapım Yöntemi: Türkiye Örneği”, *Türkiye’de Çatışma çözümü ve Anayasa Yapımı*, London, Democratic Progress Institute, 2021,
- ERDEM, Fazıl Hüsnü, “Osmanlı-Türkiye Anayasalarında Vatandaşlık Kimliği Versus Kültürel Kimlikler”, *Demokrasi Platformu*, Sayı 28, 2011, 25-63.
- ERDOĞAN, Emre, “Turkey: Divided We Stand”, <https://www.gmfus.org/news/turkey-divided-we-stand> (E.T. 05.03.2025).
- ERDOĞAN, Emre, Pınar UYAN SEMERCİ, *Fanusta Diyaloglar: Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018.
- HANİOĞLU, Şükrü, “Kemalizm’in Tarihi Kökenleri”, *Türkiye’de Demokrasi, İslam ve Laiklik*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2013, 31-58.
- KALAYCIOĞLU, Ersin, “Kulturkampf in Turkey: The Constitutional Referendum of 12 September 2010”, *South European Society and Politics*, Vol. 17, No. 1, 2012, 1-22.
- KALAYCIOĞLU, Ersin, “The Shaping of Party Preferences in Turkey: Coping with the Post Cold-War Era”, *New Perspectives on Turkey*, Vol. 20, 1999, 47-76.
- KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, İstanbul, Timaş Yayınları, 1. Baskı, 2010.
- KASALAK, Kadir, Fuat UÇAR, “Türk Siyasetinde Cepheleşme/Kutuplaşma Olgusunun Dinamikleri ve Milliyetçi Cephe Hükümetleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 33, 2014, 41-54.
- KEYMAN, Fuat, “AK Parti: Egemen Parti ve Yeni Türkiye”, *İletişim ve Diplomasi*, Sayı 3, 2014, 143-151.
- KİRİŞ, Hakan Mehmet, Hakan Mehmet Kiriş, *Türk Parti Sisteminde 1980 Sonrası Kutuplaşma ve Dinamikleri*, (Danışman: Şaban

- Sitembölükbaşı), Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- KİRİŞÇİ, Kemal, Gareth M. WINROW, *Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 6. Baskı, 2010.
- KUBİLAY, Çağla, “Türkiye’de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması”, *İletişim Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2004, 55-85.
- KURU, Ahmet T., *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2011.
- KÜÇÜK, Murat “Mezhepten Millete: Aleviler ve Türk Milliyetçiliği”, in Tanıl Bora, Murat Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 4: Milliyetçilik*, İstanbul, İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2008.
- LEMARCHAND, René, “Consociationalism and Power Sharing in Africa: Rwanda, Burundi, and the Democratic Republic of the Congo”, *African Affairs*, Vol. 106, No. 422, 2007, 1-20.
- LIJPHART, Arend, “Consociation and Federation: Conceptual and Empirical Links”, *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 12, No. 3, 1979, 499-515.
- LIJPHART, Arend, “Constitutional Design for Divided Societies”, *Journal of Democracy*, Vol. 15, No. 2, 2004, 96-109.
- LIJPHART, Arend, “The Evolution of Consociational Theory and Consociational Practices, 1965-2000”, *Acta Politica*, Vol. 37, No. 1-2, 2002, 11-22.
- LIJPHART, Arend, “The Wave of Power-Sharing Democracy”, in Andrew Reynolds (Ed.), *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management and Democracy*, Oxford/New York, Oxford University Press, 2002.
- LIJPHART, Arend, “Typologies of Democratic Systems”, *Comparative Political Studies*, Vol. 1, No. 1, 1986, 3-44.
- LIJPHART, Arend, “Yeni Demokrasiler İçin Anayasal Tercihler”, Çev. Ergun Özbudun, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Ankara, Yetkin Yayınları, 1995.

- LIJPHART, Arend, *Democracy in Plural Societies: A Comporative Exploration*, New Haven, Yale University Press, 1977.
- LIJPHART, Arend, *Thinking About Democracy: Power-Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*, London and New York, Routledge Press, 2008.
- LINZ, Juan J., “Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri”, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, Yetkin Yayınları, 1995, 143-160.
- LUSTICK, Ian, “Stability in Deeply Divided Societies: Consociationalism Versus Control”, *World Politics*, Vol. 31, No. 3, 1979, 325-344.
- MASSICARD, Elise, *Türkiye’den Avrupa’ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2007.
- MCCOY, Jennifer, Tahmina RAHMAN, Murat SOMER, “Polarization and the Global Crisis of Democracy: Common Patterns, Dynamics, and Pernicious Consequences for Democratic Politics”, *American Behavioral Scientist*, Vol. 62, No. 1, 2018, 16-42.
- MCCULLOCH, Allison, “Consociational Settlements in Deeply Divided Societies: The Liberal-Corporate Distinction”, *Democratization*, Vol. 21, No. 3, 2014, 501-518.
- MCGARRY, John, “Is Presidentialism Necessarily Non-Collegial?”, *Ethnopolitics*, Vol. 12, No. 1, 2013, 93-97.
- MCGARRY, John, Brendan O’LEARY, “Introduction: Consociational Theory and Northern Ireland”, in John McGarry and Brendan O’Leary (Ed.), *The Northern Ireland Conflict: Consociational Engagements*, Oxford New York, Oxford University Press, 2004, 1-61.
- MCGARRY, John, Brendan O’LEARY, “Power Shared After the Deaths of Thousands”, in Rupert Taylor (Ed.), *Consociational Theory: McGarry and O’Leary and the Northern Ireland Conflict*, London and New York, Routledge Press, 2009, 15-84.
- MCGARRY, John, Brendan O’LEARY, Richard SIMEON, “Integration or Accommodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation”,

- in Choudhry, Sujit (Ed.), *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation*, New York, Oxford University Press, 2008, 41-90.
- MERT, Nuray, “Cumhuriyet Türkiye’inde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu”, in Tanıl Bora, Murat Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, İstanbul, İletişim Yayınları, 6. Baskı, 2009, 197-209.
- NIMNI, Ephraim, “Introduction: The National Cultural Autonomy Model Revisited”, in Ephraim Nimni (Ed.), *National Cultural Autonomy and Its Contemporary Critics*, London and New York, Routledge Press, 2005, 1-12.
- O’LEARY, Brendan, “Power Sharing: An Advocate’s Conclusion”, in Joanne McEvoy, Brendan O’Leary (Ed.), *Power Sharing in Deeply Divided Places*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2013, 386-422.
- ORHAN, Salim, “Designing Ethnocultural Identities in Divided Societies and Consociational Democracy As a Possibility”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2, 2023, 375-386.
- ORHAN, Salim, “Suriye’de Barış İnşası İçin Muhtemel Bir Anayasal Tasarım”, *İMHD*, Cilt 8, Sayı 2, 2023, 523-571.
- ORHAN, Salim, *Bölünmüş Toplumlarda Anayasal Uzlaş ve Demokrasi*, Ankara, Orion Kitabevi, 2021.
- ÖNGİDER, Seyfi, “Kemalist Rejimin İnşası: Takrir-i Sükûn Kanunu”, in Tanıl Bora, Murat Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2009, 312-318.
- ÖZBUDUN, Ergun, “The Turkish Party System: Institutionalization, Polarization, and Fragmentation”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 17, No. 2, 1981, 228-240.
- ÖZİPEK, Bekir Berat, “Muhafazakarlık, Devrim ve Türkiye”, in Tanıl Bora, Murat Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakarlık*, İstanbul, İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2006, 66-84.

- SAMBUR, Bilal, “Özgürlük ve İnsan Hakları Açısından Alevilik Problemi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Cilt 14, Sayı 55, 2009, 93-108.
- SİTEMBÖLÜKBAŞI, Şaban, *Türkiye’de İdeolojik ve Sosyoekonomik Grupların Siyasal Düşünce Kalıpları*, Ankara, Asil Yayınları, 1. Baskı, 2007.
- SOMER, Murat, “Ethnic Kurds, Endogenous Identities, and Turkey’s Democratization and Integration with Europe”, *The Global Review of Ethnopolitics*, Vol. 1, No. 4, 2002, 74-93.
- STEINER, Jürg, “The Principle of Majority and Proportionality”, *British Journal of Political Science*, Vol. 1, No. 1, 1971, 63-70.
- ŞAHİN, Bahar, “Türkiye’nin Avrupa Birliği Uyum Süreci Bağlamında Kürt Sorunu: Açılımlar ve Sınırlar”, *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, İstanbul, TESEV Yayınları, 2. Baskı, 2006, 122-159.
- TAYLOR, Rupert, “Introduction: The Promise of Consociational Theory”, in Rupert Taylor (Ed.), *Consociational Theory: McGarry, O’Leary and The Northern Ireland Conflict*, London and New York, Routledge Press, 2009, 1-11.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt Yayınları, 1981.
- VONA KURT, Esra, “Medya ve Kutuplaşma: Kutuplaşmanın Medyaya Yansımalarının, ‘Gezi Parkı Eylemleri’ Üzerinden Değerlendirilmesi”, *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 19, 2015, 193-223.
- WOLFF, Stefan, “Conflict Management in Divided Societies: The Many Uses of Territorial Self-Governance”, *International Journal on Minority and Group Rights*, Vol. 20, No. 1, 2013, 27-50.
- YEĞEN, Mesut, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul İletişim Yayınları, 7. Baskı, 2015.
- YILDIZ, Ahmet, “Kemalist Milliyetçilik”, in Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, İstanbul, İletişim Yayınları, 6. Baskı, 2009, 210-232.

YILDIZ, Ahmet, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2001.

YILDIZ, Özkan, “Sivil Toplum Örgütleri, ‘Özerklik’: Kavramsal Bir Açılım”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2007, 53-58.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, İstanbul, İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2018.

İnternet Kaynakları:

Anayasa Mahkemesi, 18.11.1995 T., 1995/54 E., 1995/59 K., <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1995/59?EsaNo=1995%2F54&KararNo=1995%2F59> (E.T. 02.03.2025).

<https://chp.org.tr/> (E.T. 12.03.2025).

KONDA, “Türkiye’de Kutuplaşma”, Ocak 2019, s. 10, <https://konda.com.tr/rapor/13/turkiyede-kutuplasma?l=en> (E.T. 05.02.2025).

NDI, “Gençlerin Politik Tercihleri Araştırması Raporu”, 2021, <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2021-12/Genclerin-Politik-Tercihleri-Arastirmasi-Raporu-1.pdf> (E.T. 07.02.2025).

TURKUAZLAB, “Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları 2015”, Şubat 2016, <https://www.turkuazlab.org/ilgili-projelerimiz/turkiyede-kutuplasmanin-boyutlari-2015/> (E.T. 03.02.2025).

TURKUAZLAB, “Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları”, 2020, <https://www.turkuazlab.org/ilgili-projelerimiz/turkiyede-kutuplasmanin-boyutlari-2020/> (E.T. 08.02.2025).

United Nations Development Programme (UNDP), Human Development Report 2004, s. 1, <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2004> (E.T. 22.03.2025).